

BiH ESAP 2030+

Bosnia and Herzegovina Environmental
Strategy and Action Plan 2030+

Jačanje politike okoliša / životne sredine u BiH kroz integraciju perspektive rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva

Claudia Strambo, Belma Jahović and Lisa Segnestam

Fotografija 1- naslovna strana: Porodica sakuplja i reciklira otpad. Autor fotografije: RgStudio / GettyImages

Zahvale: Autorice se žele zahvaliti mnogim stručnjacima/stručnjakinjama iz vladinih institucija, akademske zajednice i organizacija civilnog društva, koji/e su dali dragocjene savjete i mišljenja za ovaj sažetak u usmenoj formi ili pisanim komentarima.

Oprema i grafički dizajn: Richard Clay / SEI

Najvažnije poruke

- Uvođenje perspektive rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva (GESEP) u politiku okoliša omogućava inkluzivnije i efektivnije kreiranje politike.
  - U Bosni i Hercegovini (BiH) su pripadnici/e nekih podgrupa stanovništva, kao što su osobe starije životne dobi, bolesnici, djeca, trudnice i zajednice Roma/kinja, zbog postojeće ugroženosti i češće izloženosti, kao i smanjene otpornosti, posebno osjetljive na zagađenost i ekološke nesreće.
  - Društvene norme utječu na pristup prirodnim resursima i mogućnost njihovog korištenja. U BiH se, zbog lokalnih običaja i tradicija, muškarcima daje prednost u pogledu vlasništva. Tako je oko 70% zemljišta i 97% privatnih šuma u vlasništvu muškaraca.
  - Grupe stanovništva u nepovoljnom položaju ponekad posjeduju znanje i iskustvo koji mogu biti od pomoći u rješavanju problematike okoliša. Na primjer, starije žene u ruralnim sredinama bi, s obzirom na njihovo iskustvo, mogle imati ključnu ulogu u održivom korištenju nedrvenih šumskih proizvoda u BiH.
  - I sama politika okoliša može u većoj mjeri utjecati na određene grupe društva. Na primjer, uvođenje novih standarda za vozila ili novih taksi na struju u pravilu mnogo teže pogađa domaćinstva sa niskim primanjima.
  - Nasuprot tome, neke mjere u oblasti okoliša mogu ojačati društvenu jednakost. Na primjer, unapređenje energijske efikasnosti u zgradama socijalnog stanovanja doprinosi ublažavanju problema energetskog siromaštva i smanjenju troškova marginalizovanih domaćinstava.
  - Provođenje procjene distributivnog učinka novih politika okoliša i osiguranje pristupa mogućnostima predviđenim ovim politikama za grupe u nepovoljnom položaju je od suštinske važnosti za nastojanja na integraciji pitanja GESEP-a u politiku okoliša.
-

Sažetak

U ovom izvještaju o politici se ispituje interakcija između okoliša i pitanja koja se odnose na rodnu ravnopravnost, društvenu jednakost i siromaštvo (GESEP) u Bosni i Hercegovini (BiH). U izvještaju su izdvojene mogućnosti za daljnje integrisanje perspektiva GESEP-a u Strategiju i akcioni plan okoliša/životne sredine (ESAP BiH 2030+) i buduću politiku okoliša BiH. Najprije je ponuđen opis postojećih višedimenzionalnih nejednakosti i siromaštva u kontekstu BiH, a zatim objašnjenje načina međusobne povezanosti izazova u okolišu i izazova iz perspektive GESEP-a s primjerima iz BiH. Na kraju, u izvještaju se razmatraju neke ključne implikacije interakcija između problematike okoliša i GESEP-a na politiku u BiH.

Contents

Najvažnije poruke	3
Sažetak	3
Uvod	5
Društveno-ekonomski i institucionalni kontekst	7
Rodna ravnopravnost, društvena jednakost i siromaštvo u BiH	7
Višedimenzionalne nejednakosti	8
Rodna pripadnost i seksualnost	9
Romska manjina	10
Osobe sa invaliditetom	10
Starosna dob	11
Povratnici/e i migranti/ce	12
Višedimenzionalno siromaštvo	12
Veze između GESEP-a i pitanja okoliša u BiH	13
Ukoliko okoliš posmatramo kroz objektiv GESEP-a, postavljaju se sljedeća pitanja:	13
Raspodjela pristupa i vlasništva u odnosu na prirodne resurse	14
Ugrožene grupe i izazovi u okolišu	14
Različiti interesi grupa i mogući utjecaj na način rješavanja problema u okolišu	15
Implikacije perspektive GESEP-a na politiku okoliša	16
Razmatranja o politici	17
Prikupljanje razvrstanih podataka	17
Integracija okolišnih i pitanja GESEP-a u sve važnije planove koje donose nadležne institucije	17
Instrumenti za integraciju razmatranja GESEP-a	17
Instrumenti za rješavanje distributivnih učinaka politike zaštite okoliša	19
Referentna literatura	21
Prilozi	27
Prilog 1. Pregled strateških dokumenata u vezi sa pitanjima GESEP-a u BiH	27
Prilog 2. Međunarodne konvencije koje se odnose na perspektive GESEP-a koje je ratifikovala BiH	29
Prilog 3. Pregled Zakona u vezi sa pitanjima GESEP-a u BiH	32

Uvod

Rodna neravnopravnost i društvena nejednakost, posmatrana u smislu pristupa sredstvima, odlučivanju i učešću, kao i informacijama i njihovoj kontroli (što su sve dimenzije siromaštva¹), istovremeno su pokretači i rezultati promjena u oblasti okoliša/životne sredine (SEI, 2019). Društveno-ekonomski faktori utječu na izloženost i osjetljivost ljudi na rizike iz okoliša, dok su negativnim utjecajima posebno izložene grupe stanovništva u nepovoljnom položaju (Evropska agencija za okoliš, 2018; SZO, 2019). Isto tako, ni sama rješenja za promjene u oblasti okoliša nisu društveno neutralna. Na primjer, donošenje politika u oblasti okoliša, kao što su ekološke takse ili standardi energetske efikasnosti, u pravilu se teže odražava na finansijsko stanje siromašnijih domaćinstava nego onih imućnijih.

Ova uzajamna povezanost problema i politika u oblasti okoliša i pitanja rodne neravnopravnosti, društvene nejednakosti i siromaštva sve više prepoznaju i uvažavaju međunarodne organizacije (UNCCD, 2017; UNEP, 2017; UNEP i UNDP, 2016). Međutim, način na koji se ove interakcije odražavaju u praksi u velikoj mjeri zavisi od konteksta. Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) naglašava, na primjer, da su zdravstvene nejednakosti u vezi sa utjecajima iz okoliša prisutne na cijelom području Evrope na kojem djeluje SZO, ali da razlike u izloženosti utjecajima iz okoliša postoje i između i unutar država (SZO, 2019).

U ovom izvještaju ispitujemo različite vrste interakcije između okoliša i problema u vezi sa rodnom ravnopravnošću, društvenom jednakošću i siromaštvom, uz primjere iz konteksta BiH². Budući da je BiH započela sa pripremom Strategije i akcionog plana okoliša/životne sredine 2030+ (ESAP BiH 2030+), koja će osigurati iscrpne smjernice za donošenje budućih mjera i za investicije u sektoru okoliša, kao i mehanizme za njihovu

realizaciju u periodu nakon 2030., ukazujemo na neke mogućnosti za daljnju integraciju perspektiva GESEP-a u ESAP BiH 2030+) i politike okoliša koje će biti donesene u BiH. Bez integracije aspekata GESEP-a, dovodi se u pitanje postizanje ciljeva ESAP-a BiH 2030+, budućih politika okoliša i održivog razvoja.

Pored toga, usvajanje perspektive GESEP-a u politici okoliša je ne samo način da "niko ne bude izostavljen", što je ključno načelo Programa razvoja 2030, nego i praktična strategija za bolje razumijevanje "stvarnog stanja na terenu i odnosa ljudi prema okolini, što omogućava efikasnije rješavanje problema" (UNEP, 2017, str. 4). Postoje i institucionalni i pravni razlozi koji idu u prilog integraciji pitanja GESEP-a u proces izrade politike okoliša u BiH. BiH je potpisnica više multilateralnih sporazuma koji su usmjereni na zaštitu ljudskih prava i suzbijanje diskriminacije, naročito u pogledu žena, djece, osoba sa invaliditetom i manjina. I nekoliko konvencija koje je potpisala BiH, kao što su Bazelska, Roterdamska i Štokholmska konvencija o zaštiti ljudskog zdravlja od opasnih hemikalija i otpada, te Konvencija o biološkoj raznolikosti, također sadrže obaveze u pogledu rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva³.

BiH⁴ je donijela i zakonske propise i strateške dokumente, koji doprinose boljoj integraciji pitanja GESEP-a u čitavom spektru politika, kao što su Gender akcioni plan BiH za period 2018.-2022. (Agencija za ravnopravnost spolova/polova Bosne i Hercegovine, 2018) i Politika u oblasti invalidnosti

3 U nekim strateškim dokumentima u oblasti okoliša u BiH se eksplicitno spominju preuzete obaveze u pogledu perspektive GESEP-a i zahtjevi koji proizilaze iz međunarodnih sporazuma. Na primjer, u Nacionalnom planu implementacije Štokholmske konvencije u (GEF i UNIDO, 2015) BiH se spominju Smjernice Organizacije za industrijski razvoj Ujedinjenih nacija u smislu uključivanja pitanja ravnopravnosti i integracije rodnih pitanja u provedbene planove u vezi sa postojećim organskim zagađivačima (UNEP, 2012). U Strategiji i Akcionom planu za zaštitu biološke raznolikosti u BiH se poziva na cilj br.16 iz Aichija i pravednu raspodjelu koristi koje proizilaze iz korištenje genetskih resursa (UNEP, 2016).

4 BiH se sastoji iz dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), sa 10 kantona, i Republike Srpske (RS). Ustavom BiH uspostavljen je i Brčko distrikt (BD), koji predstavlja zasebnu administrativno-upravnu jedinicu BiH.

1 U ovom sažetku akcenat je na višedimenzionalnoj definiciji siromaštva koja nadilazi samo prihodovno siromaštvo i obuhvata nedostatak resursa, ovlasti, mogućnosti i izbora, kao i ljudsku sigurnost (Sida, 2017).

2 U nekoliko sličnih sažetaka su ove interakcije iscrpnije opisane iz perspektive različitih tematskih oblasti.

Žena i dijete nose zaštitne maske zbog zagađenosti zraka. Autor fotografije: Phynart Studio, Gettyimages

u BiH (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2008) (vidi Priloge 1 i 3). Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, na primjer, nalaže provođenje procjene utjecaja politika i zakona u izradi na rodnu ravnopravnost (Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini⁵, 2010). U više dokumenata politika o pitanjima GESEP-a kao što su Gender akcioni plan BiH (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine 2018)⁶, Strategija za unapređenje položaja žena u ruralnim područjima Republike Srpske (RS)⁷ i Strategija BiH za rješavanje problema Roma/kinja (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2005), naglašena je međusobna povezanost sa pitanjima okoliša.⁸

5 Službeni glasnik BiH, br. 32/10

6 U GAP-u se navodi da su djeca, starije osobe, žene i invalidne osobe posebno ugroženi u situacijama prirodnih nesreća (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2018).

7 U Strategiji se poljoprivreda, okolišni razvoj i očuvanje prirodnih resursa navode kao neki od ključnih prioriteta.

8 U Strategiji BiH za rješavanje problema Roma/kinja BiH su naglašene mogućnosti za zapošljavanje romske populacije i formiranje i uspješno djelovanje firmi u oblasti sakupljanja i prerade sekundarnih sirovina, čišćenja javnih površina, drugih sadržaja u sferi zaštite prirode i čovjekove okoline i poljoprivredne djelatnosti manjeg obima i druge poslovne mogućnosti za romsku populaciju (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2005)

Ovaj izvještaj je zasnovan na pregledu primarnih i sekundarnih izvora, uključujući baze podataka međunarodnih organizacija, stručne radove, sivu literaturu o okolišu, kao i literaturu o pitanjima jednakosti i siromaštva. Analiza je ograničena važnim faktorima kao što su nedostatak novijih podataka o okolišu i utjecaju okoliša na zdravlje u BiH, iscjepkanost relevantnih informacija po različitim izvorima. Stoga se ne može smatrati da je analiza iscrpna. U stvari, cilj je da se naglase neki od najvažnijih načina povezanosti između pitanja okoliša i pitanja rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i siromaštva općenito, kao i u kontekstu BiH. Raspoložive informacije nisu bile dovoljne za diferenciranu analizu na nivou entiteta/distrikta.

Nastavak izvještaja sadrži kratak prikaz glavnih izazova u pogledu GESEP-a u BiH, kao i pojašnjenje različitih načina međusobne povezanosti izazova u oblasti okoliša i GESEP-a koristeći ilustrativne primjere iz konteksta BiH. Posljednji dio izvještaja prikazuje ključne implikacije interakcije između GESEP-a i pitanja okoliša u BiH na nivou politika.

Rodna ravnopravnost, društvena jednakost i siromaštvo u BiH

U ovom dijelu dokumenta su opisani neki od najvažnijih izazova iz perspektive GESEP-a u BiH. Bez iscrpne analize, u tekstu su izdvojene grupe stanovništva pogođene sljedećim problemima:

1. nedostatak rodne neravnopravnosti – situacija u kojoj žene i muškarci, djevojčice i dječaci nemaju jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti (Sida, 2016),
2. ograničena društvena jednakost – što podrazumijeva ne samo nejednake mogućnosti, nego i nepravedne ishode za muškarce i žene i osobe iz različitih slojeva društva, različitih etničkih grupa, nacionalnosti i sl. (Davis i dr., 2016),
3. problem višedimenzionalnog siromaštva, naime nedostatak sredstava, ovlasti, prava glasa, mogućnosti i izbora, te ljudske sigurnosti (Sida, 2019).

Ovo je važno za izradu politika okoliša, zato što podgrupe stanovništva u nepovoljnom društvenom položaju mogu biti podložnije okolišnim rizicima, odnosno mogu biti u situaciji da pomognu u rješavanju problema u okolišu na osnovu posebnog znanja i iskustva koje posjeduju.

Društveno-ekonomski i institucionalni kontekst

BiH je u ranoj fazi uspostavljanja funkcionalne tržišne ekonomije i suočava se sa mnogim problemima u ovom procesu. Nedostaci su prisutni u poslovnom okruženju, oblasti vladavine prava, nadzornim i regulatornim institucijama, a među problemima sa kojima se suočava su i masovni odlazak obrazovanih kadrova „brain drain“⁹ i visoka stopa nezaposlenosti (Evropska komisija, 2020). Nivo siromaštva je relativno visok, uz (sve veću) nejednakost prihoda, u poređenju sa prosjekom u Evropskoj uniji (Obradović i dr., 2019). U 2010. godini je više od polovine stanovništva u BiH bilo

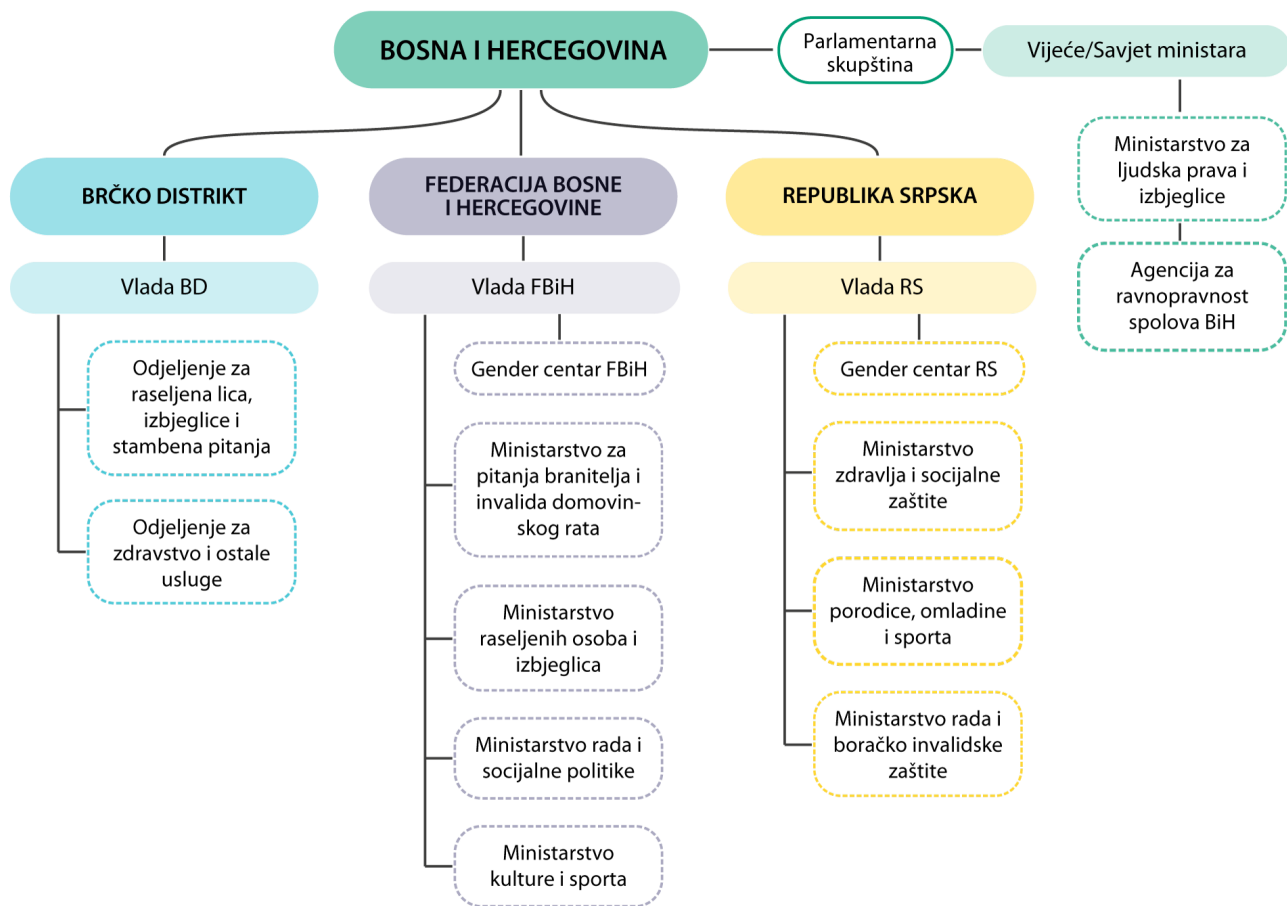
⁹ Termin „brain drain“ odnosi se na masovno iseljavanje visoko obrazovanih kadrova u odnosu na preostalo stanovništvo.

pod rizikom siromaštva ili socijalne isključenosti, a nema značajnijih pokazatelja da je od tada došlo do primjetnog poboljšanja (UNICEF, 2020). Ekonomska kriza izazvana pandemijom virusa COVID-19 dovela je do naglog smanjenja privrednih djelatnosti i očiglednog pogoršanja na tržištu rada (Evropska komisija, 2020). Uz to je dodatno naglasila i produbila postojeće nejednakosti, kao što su nejednaka raspodjela poslova u vezi sa brigom o drugim članovima/cama domaćinstva i ostalim poslovima u domaćinstvu između žena i muškaraca, te nejednak pristup zdravstvenim i obrazovnim uslugama (UNICEF i UNDP, 2021).

BiH je ratifikovala sve najvažnije evropske i međunarodne konvencije o ljudskim pravima (vidi Prilog 2). Međutim, uprkos činjenici da uglavnom postoje zakoni i institucije u oblasti zabrane diskriminacije, rodne ravnopravnosti, prava „manjina“, te socijalne politike (vidi Prilog 3), izostaje njihova efikasna provedba (Evropska komisija, 2019b). I dalje su izrazito prisutni diskriminacija i ukorijenjeni negativni stereotipi u odnosu na Rome/kinje i grupe koje su manjina u svojim zajednicama, kao što su povratnici/e, vjerske manjine i migranti/ce, kao i diskriminacija na osnovu seksualnog opredjeljenja ili identiteta (Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, 2020).

Složena politička i institucionalna struktura BiH može dodatno pojačati diskriminaciju građana/ki, što vodi izraženijim nejednakostima i produbljuje osjećaj društvene nejednakosti. U okviru napora na ostvarivanju članstva u EU, BiH je još uvijek u ranoj fazi ispunjavanja kriterija za članstvo u pogledu stabilnosti institucija koje su garant vladavine prava, poštivanja ljudskih prava i zaštite manjina.¹⁰ Pored toga, složeni procesi odlučivanja i institucionalna rješenja ometaju proces izrade sveobuhvatnih cjelodržavnih strategija razvoja.

¹⁰ U posljednjem Mišljenju Komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji naglašeno je da je ostalo još 128 prihvaćenih preporuka iz Univerzalnog periodičnog pregleda UN-a iz 2014. koje BiH treba provesti (u pogledu priznavanja jednakosti svih građana/ki, suzbijanja diskriminacije manjina i rodno zasnovanog nasilja) (Evropska komisija, 2019b).

Slika 1: Šematski prikaz svih institucija u oblasti GESEP-a u BiH

Zakon o ravnopravnosti spolova/polova BiH, koji je prvi put donesen 2003. godine, a zatim izmijenjen i dopunjen 2009. i 2010. godine, postao je najvažniji instrument za jačanje svijesti o pitanjima rodne ravnopravnosti i uveo načelo rodne ravnopravnosti u javne politike i propise. Ovim zakonom, koji je prvi zakon ove vrste donesen na području jugoistočne Evrope, se uređuje, jača i štiti rodna ravnopravnost. Donošenje zakona i uspostavljanje institucija nadležnih za rješavanje problema rodne neravnopravnosti u BiH pokrenuto je provedbom međunarodnih konvencija i instrumenata saradnje, kao što su Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 „Žene, mir i sigurnost“ i preporuke Milenijumskog samita Ujedinjenih nacija. Tako Ustavi BiH, Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS) sadrže načelo zabrane diskriminacije na osnovu rodne pripadnosti, s tim što je Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama čak integrisana u tekst Ustava FBiH kao sastavni dio ovog akta (Aganović i dr., 2015; Bakšić, Muftić i Grubešić, 2012).

U BiH postoje Agencija za ravnopravnost spolova/polova (u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice u BiH), koja je osnovana 2004, kao i dva

Gender centra na nivou entiteta, koji postoje od 2000. u FBiH, a od 2001. godine u RS (vidi sliku 1 u nastavku na kojoj je prikazan institucionalni okvir za pitanja GESEP-a u BiH). Ove institucije imaju zajedničku nadležnost za planiranje i realizaciju aktivnosti na integraciji rodne ravnopravnosti. Na primjer, jedan od ciljeva važećeg Gender akcioni plan BiH (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2018), između ostalog, je postizanje jednake rodne zastupljenosti u donošenju odluka i kreiranju politika na svim nivoima vlasti u BiH, „eliminiranje diskriminacije na osnovu spola u radu, zapošljavanju i na tržištu rada te osiguravanje jednakih mogućnosti ženama i muškarcima u pristupu ekonomskim resursima, uključujući i smanjenje siromaštva putem novih makroekonomskih i razvojnih strategija“ (str. 28.), i „poboljšanje zdravstvenog stanja žena i muškaraca zahvaljujući jednostavnijem i efikasnijem pristupu informacijama i zdravstvenim ustanovama“ (str. 35.)

Višedimenzionalne nejednakosti

U Okvirnoj strategiji BiH (Direkcija za ekonomsko planiranje, 2015) izdvojene su sljedeće grupe u nepovoljnom položaju: djeca, žene, mladi, starije

osobe, osobe sa invaliditetom, Romi/kinje, te izbjeglice i raseljene osobe. Važno je napomenuti da djeca, žene, mladi, starije osobe, osobe sa invaliditetom, Romi/kinje nemaju jednodimenzionalan identitet. Sve ove grupe imaju više identiteta koji su promjenjivi i međusobno se prepliću. Na primjer, žena može biti starija ili mlađa, siromašna ili imućna, Romkinja ili pripadnica nekog drugog naroda. Različite društvene razlike (kao što su različiti spol, pripadnost etničkoj grupi, geografski položaj, starosna dob i sl.) u kombinaciji sa formalnim pravilima (kao što su zakoni i podzakonski akti) i neformalnim normama (kao što su tradicije i vrijednosti) u velikoj mjeri određuju osjetljivost i otpornost na okolišne izazove u BiH. Zato je, s ciljem izbjegavanja generalizacija, potrebno uvažiti ove višestruke identitete koji se međusobno prepliću.

Nažalost, dostupne informacije o interakcijama između rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i siromaštva i okolišnih izazova u BiH nisu dovoljne za tako iscrpnu procjenu. U analizi koja je provedena u ovom izvještaju su zato korištene određene generalizacije, koje bi se mogle konkretizirati dodatnim studijama.

Rodna pripadnost i seksualnost

U BiH su rodna neravnopravnost i društvena nejednakost prisutne u mnogim oblastima u kojima formalna i neformalna pravila i norme stvaraju hijerarhiju moći, koja istovremeno osigurava i ograničava mogućnosti za različite grupe stanovništva. U društvu BiH prevladavaju konzervativne i patrijarhalne vrijednosti, a većina muškaraca i žena je u istraživanju izrazila tradicionalno poimanje rodni uloga (Svjetska banka i dr., 2015). Uprkos poboljšanjima koja su u protekloj deceniji zabilježena u pogledu pristupa obrazovanju i učešća u radnoj snazi, još uvijek su prisutne razlike u učešću u privrednom i političkom životu (Abaz i Hadžić, 2020; Kadribašić i dr., 2020).

Mnoge žene isto tako nemaju jednake mogućnosti privređivanja kao muškarci. BiH je ispod svjetskog prosjeka u smislu ograničenog pristupa proizvodnim i finansijskim sredstvima (OECD, 2020). BiH je na 115. mjestu na Globalnom indeksu rodni razlika 2021. u pogledu „Učešća i mogućnosti na planu privređivanja“ (Svjetski ekonomski forum, 2021). Tradicionalne patrijarhalne društvene norme ograničavaju njihove mogućnosti zapošljavanja na tržištu rada (u smislu ulaska na tržište, plate, napredovanja u karijeri i vrste radnog mjesta), njihove poduzetničke perspektive i pristup višim pozicijama u sistemu odlučivanja (Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, 2020; Svjetska banka i dr., 2015). Na primjer, u BiH preko 40% žena ima manja primanja od njihovih muških partnera, dok samo 13% žena u heteroseksualnim vezama ima veći prihod od svog

partnera (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2020). Troškovi ovih nejednakosti u učešću radne snage iznose oko 16% bruto nacionalnog dohotka (Teignier i Cuberes, 2015).

Najvažniji uzroci ovog problema su patrijarhalno poimanje rodni uloga, rodno zasnovana segregacija tržišta rada, nejednaka raspodjela dužnosti u porodici i nedovoljno razvijene usluge brige za djecu i starce (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2018). Pored toga su prisutne platne razlike u plaćenim i neplaćenim poslovima, budući da u preko 90% heteroseksualnih partnerskih zajednica u BiH, sve ili većinu kućanskih poslova obavljaju žene (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2020). Žene također provode pet puta više vremena u obavljanju rutinskih poslova u domaćinstvu nego njihovi muški partneri, dok starije ili manje obrazovane žene provode više vremena u obavljanju kućanskih poslova i drugih porodičnih obaveza, uključujući brigu o djeci (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2020).

Konzervativne i patrijarhalne vrijednosti ogledaju se i u dominaciji muškaraca na položajima na kojima se donose odluke u BiH. Udio muškaraca na rukovodećim mjestima je viši od udjela žena. U 2019. godini je na primjer procenat muškaraca na mjestu čelnika političkih institucija bio 82,5% (Agencija za statistiku BiH, 2020). Učešće žena u javnom životu i odlučivanju, kao i zastupljenost žena u politici i dalje su neadekvatni, sa izuzetkom pravosudnog sistema (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2018). BiH je zauzimala 45. mjesto na Globalnom indeksu rodni razlika na osnovu „političkih ovlasti“ (Svjetski ekonomski forum, 2021). Pored toga je u BiH široko rasprostranjeno rodno zasnovano nasilje (OSCE, 2019). Žene koje su siromašne, interno raseljene, Romkinje ili žene koje žive u ruralnim sredinama su u naročito nepovoljnom položaju (Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2018; Svjetska banka i dr., 2015).

Istospolni brakovi i dalje su izloženi diskriminaciji; njihova socijalna i ekonomska prava, uključujući pravo na porodični život, nisu uređena zakonom (Evropska komisija, 2019a). Iako je u pogledu slobode i podrške LGBTI osobama (lezbejke, homoseksualci, biseksualne, transrodne i interseksualne osobe) u 2019. godini zabilježen određen napredak, naročito nakon usvajanja Gender akcionog plana u Kantonu Sarajevo koji uvažava LGBTI osobe, mnogi problemi su ostali neriješeni. U stvari, prisutni su nedostaci u smislu utvrđivanja krivične odgovornosti za podsticanje nasilja i nasilje nad LGBTI osobama (lezbejke, homoseksualci, biseksualne, transrodne i interseksualne osobe), zakonsko uređivanje slobode okupljanja i govora mržnje, kao i zakonska zaštita za ugrožene migrante/ice i azilante/kinje koji/e pripadaju zajednici LGBTI osoba u BiH (Pandurević i dr., 2020).

Osobe sa ograničenom pokretljivošću u sportskim aktivnostima. Autor fotografije: FatCamera, GettyImages

Posebno su marginalizovane interseksualne i transrodne osobe, budući da transrodne osobe „često prijavljuju diskriminaciju, incidente ili zločine iz mržnje zasnovane na rodnom identitetu, govor mržnje i verbalne napade, vršnjačko ili nasilje u porodici“ dok su interseksualne osobe još uvijek nevidljive u smislu zakonskih rješenja (Pandurević i dr., 2018, str. 48). Zakon o ravnopravnosti spolova ne sadrži nijedan član koji se tiče interseksualnih ili transrodnih osoba. Zakonom o zabrani diskriminacije, koji je usvojen 2009. godine, zabranjuje se diskriminacija transrodnih osoba, a u nekoliko izmjena i dopuna iz 2016. godine je naložena zabrana diskriminacija zasnovane na spolnim karakteristikama, što je ključni korak u zaštiti ljudskih prava transrodnih osoba. Međutim, u praksi prava transrodnih i interseksualnih osoba u BiH još uvijek nisu dovoljno zaštićena (Pandurević i dr., 2020). Tako je na primjer pravo na samoopredjeljenje (u ovom slučaju u pogledu određivanja roda ili rodnog identiteta) ograničeno ili onemogućeno postojećim zakonskim rješenjima i praksama (Isić, 2018).

Romska manjina

Romi su u najnepovoljnijem položaju i najugroženija manjina u BiH (Evropska komisija, 2019). Romska populacija, a posebno Romkinje, suočavaju se sa isključivanjem iz društva i diskriminacijom u mnogim oblastima kao što su zapošljavanje, obrazovanje, stambeno zbrinjavanje i pristup zdravstvenim uslugama (Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, 2020). Romi/kinje obično imaju mogućnost zapošljavanja u

neformalnom sektoru, uglavnom u sektoru otpada (Evropska komisija, 2019).

Uprkos napretku ostvarenom u novije vrijeme, veliki broj Roma/kinja u centralnoj i istočnoj Evropi žive u neformalnim naseljima, na periferiji manjih gradova, gdje obično nisu zadovoljene ni najosnovnije ekološke potrebe, kao što su snabdijevanje vodom, adekvatna sanitarna infrastruktura, odnosno odvoz otpada, te su zato osjetljiviji na prirodne nesreće (Heidegger i Wiese, 2020). Također su im veoma često uskraćeni pristup informacijama i pravo na učešće u donošenju odluka o pitanjima okoliša koja utječu na njihov život (Heidegger i Wiese, 2020).

Osobe sa invaliditetom

U 2013. godini su u okviru Popisa u BiH prikupljeni podaci o invaliditetu u BiH.¹¹ Utvrđeno je da 8% stanovništva živi sa najmanje jednim invaliditetom, od čega su 55% žene a 45% muškarci (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2018).¹² Popis je uvažio šest vrsta invaliditeta, u pogledu vida (1,48% stanovništva BiH), sluha (0,61%), kretanja (2,75%), pamćenja i koncentracije (0,25%), oblačenja i održavanja higijene (0,04%) i komunikacije, tj. mogućnosti razmjene informacija ili ideja sa drugim

¹¹ Ove cifre treba čitati s rezervom, budući da se ne odnose na „invaliditet“ u tradicionalnom medicinskom smislu, već pokazuju broj osoba sa funkcionalnim ograničenjima (UNICEF, 2017a).

¹² Popis obuhvata podatke razvrstane prema invalidskom statusu, spolu, starosnoj dobi, općini i vrsti naselja, ali ove informacije još nisu dostupne.

osobama (0,08%). Procenat stanovništva BiH koje ima više od jednog invaliditeta je 3,12%. Popis je također pokazao da je među stanovništvom mlađim od 15 godina manje od 1% osoba sa invaliditetom (od toga su 58% dječaci, a 42% djevojčice). Gotovo 30% stanovništva starosne dobi preko 65 godine su osobe sa invaliditetom (od toga su 35% muškarci, a 65% žene). Također je zabilježen nešto veći procenat stanovništva sa najmanje jednim invaliditetom u neurbanim sredinama (8,8%) u odnosu na urbane sredine (7,7%).

U bh. društvu su osobe sa invaliditetom nerijetko isključene iz privrednog i društvenog života, što je još izraženije kod osoba iz ruralnih sredina ili žena sa invaliditetom (Evropska komisija, 2019). Osobe sa invaliditetom se suočavaju sa diskriminacijom u pristupu obrazovanju, zapošljavanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti (Misija OSCE-a u u Bosni i Hercegovini, 2020). Podrška javnih struktura ovoj grupi je veoma ograničena i u različitoj mjeri raspoloživa u zavisnosti od porijekla invaliditeta, s tim što se ratnim vojnim invalidima daje prednost u odnosu na ostale osobe sa invaliditetom (Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2019). Zbog loše

infrastrukture i zastarjelog načina projektovanja, osobe sa invaliditetom se još uvijek suočavaju sa preprekama u pristupu javnim ustanovama (Evropska komisija, 2019).

Starosna dob

Starosna dob također može biti faktor društvene nejednakosti. Na primjer, djeca su više izložena siromaštvu¹³ u odnosu na odrasle. U 2011. godini je utvrđeno da se 30,6% mladih u BiH suočava se potrošačkim siromaštvom, u odnosu na 23,4% ukupnog stanovništva. Pored toga su i dalje prisutne značajne razlike u pogledu prava djeteta, naročito kada je riječ o djeci iz romskih zajednica i drugoj djeci koja su u nepovoljnom položaju zbog rodne pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi i mjesta stanovanja (UNICEF 2020). Podaci iz Proširene ankete o budžetu domaćinstava iz 2011. godine su pokazali da je oko tri četvrtine djece starosne dobi od 5 do 15 godina pogođeno najmanje jednom dimenzijom siromaštva¹⁴, a više od petine djece se suočava sa tri ili više dimenzija siromaštva. Građani/ke starije životne dobi također se mogu smatrati ugroženim zbog njihovih posebnih potreba i zavisnosti od pomoći

Starija žena u kolicima, u Sarajevu, BiH. Autor fotografije: Jasmin Merdan, Gettyimages

¹³ Za ovaj pokazatelj je korištena cifra apsolutne granice siromaštva mjesečne potrošnje u iznosu od 238 KM po glavi stanovništva koju je utvrdila Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (Ferrone i Chzhen, 2015).

¹⁴ Studijom su obuhvaćene sljedeće stavke: ishrana, odjeća, edukativna sredstva, slobodno vrijeme, učešće u društvu, pristup informacijama i stambeno zbrinjavanje (Ferrone i Chzhen, 2015).

drugih, s tim što su žene u težem položaju, jer obično imaju manje penzije (Papić i Fetahagić, 2019).

Povratnici/e i migranti/ce

Među ostale marginalizovane grupe spadaju i povratnici, koji imaju ograničena prava u pogledu pristupa tržištu rada, socijalnim naknadama i zdravstvenoj zaštiti (Komisija za eliminaciju rasne diskriminacije, 2018). Popisom u BiH 2013. godine, u okviru kojeg su prikupljeni podaci o povratnicima/cama, utvrđeno je da je tokom rata u periodu 1992.-1995. zemlju napustilo 450.000 ljudi, a da se vratilo 70% njih, s tim što se 24% vratilo na drugo mjesto u BiH, a manje od 2% je ostalo u živjeti u drugim zemljama.¹⁵

I migranti/ce spadaju među osobe u nepovoljnom položaju u BiH. Nakon zatvaranja migracijske rute kroz Srbiju i Mađarsku u 2016. i 2017. godini, BiH je postala tranzitna ruta za migrante/ice koji se kreću prema zemljama zapadne Evrope (Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, 2018). Broj migranata/tica koji ulaze u BiH značajno je porastao u 2018. i 2019. godini, sa 24.000 odnosno 29.000 prijavljenih dolazaka (ACAPS, 2021). U 2020. godini je u BiH bilo oko 8.700 azilanata/tica i migranata/tica, od kojih četvrtina njih nisu imali/e formalni smještaj (ACAPS, 2021). Gotovo 20% osoba koje se kreću na teritoriji BiH su djeca, a više od trećina njih su djeca bez pratnje (Stanicek, 2019). Migranti/ce često imaju ograničen pristup odgovarajućem smještaju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju (UNHCR, 2018).

Višedimenzionalno siromaštvo

Najnoviji zvanični podaci pokazuju da je stopa siromaštva¹⁶ u BiH 16.9%, s tim što je ruralno stanovništvo u nepovoljnijoj situaciji (19%) nego stanovništvo u urbanim sredinama (12%) (Anketa o budžetu domaćinstava BiH, 2015). Pored toga, za gotovo polovinu stanovništva se može reći da je pod rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti (Ceriani i Ruggeri Laderchi, 2015). Procenat djece je još veći, budući da je gotovo trećina djece starosne dobi između 5 i 15 godina suočeno sa rizikom od siromaštva (Evropska komisija, 2019). Ova situacija je posebno teška za djecu sa poteškoćama, Rome/kinje i djecu iz drugih manjina, kao i djecu iz domaćinstava u kojima

¹⁵ Popisom je također utvrđeno da nema podataka o situaciji u pogledu 3,3% izbjeglica koje su napustile zemlju tokom rata.

¹⁶ Relativna granica siromaštva postavljena je na 60% srednje vrijednosti ekvivalentnog raspoloživog dohotka svih domaćinstava. Za izračunavanje ekvivalentnog raspoloživog dohotka domaćinstava je korištena modifikovana OECD skala ekvivalencije.

su hraniteljice žene (Evropska komisija, 2019; UNICEF, 2020). Siromaštvo je relativno prisutnije među starijim osobama, posebno u ruralnim sredinama (Bosna i Hercegovina, 2017).

Nemogućnost zapošljavanja predstavlja glavni razlog neimaštine. U 2019. godini je stopa nezaposlenosti bila 15.7%, uz veći procenat nezaposlenosti među mladima, 37.9%, i udio zaposlenih u neformalnom sektoru od 23% (ILOSTAT, 2020). Uz to, sama činjenica da osoba ima posao ne znači nužno bijeg od siromaštva: procijenjeno je da je u 2015. godini stopa siromašnih među zaposlenim osobama bila 24.5% zbog niskih plata, slabog intenziteta rada i neisplaćenih plata (Obradović i dr., 2019). Kao i u mnogim drugim zemljama širom svijeta, žene u BiH čine većinu radne snage u nepoljoprivrednom neformalnom sektoru (Anketa o budžetu domaćinstava BiH, 2015).

U BiH su također prisutni nedostaci u obrazovnom i zdravstvenom sistemu koje doprinose višedimenzionalnom siromaštvu¹⁷ i ugrožavaju budućnost građana/ki BiH. Dok je stopa upisa u škole relativno visoka, ishodi učenja u BiH su lošiji nego u EU i drugim zemljama u regiji, sistem obrazovanja je neusklađen sa potrebama tržišta rada i veći dio stanovništva u nepovoljnom položaju (kao što su pripadnici/e nacionalnih manjina, siromašni i stanovnici/stanovnice iz ruralnih područja koji žele studirati) nemaju jednak pristup sistemu obrazovanja (Svjetska banka, 2019). Slično tome, uprkos unapređenju zdravstvenog sistema u BiH, i dalje su prisutni problemi kao što su diskriminacija manjina i ugroženog stanovništva, te korupcija (Evropska komisija, 2019).

Problemi iz perspektive GESEP-a koji su naglašeni u ovom poglavlju dovode do toga da je pritisak određenih grupa na okoliš veći ili obratno, negativan utjecaj problema u okolišu, kao što su zagađenost, klimatske promjene i ekološke katastrofe, više pogađa ove grupe. Norme i pravila u vezi sa aspektima GESEP-a, kako formalna tako i ona neformalna, također utječu na raspodjelu prirodnih resursa i potencijal koji različite grupe imaju na raspolaganju za prilagođavanje i rješavanje problema u okolišu. Ova dinamika je iscrpnije opisana u narednom poglavlju.

¹⁷ Višedimenzionalno siromaštvo ne podrazumijeva samo nedostatak materijalnih sredstava. Ono obuhvata četiri međusobno povezane dimenzije: sredstva, mogućnosti i izbor, ovlasti i glas, kao i sigurnost ljudi (Sida, 2017).

Veze između GESEP-a i pitanja okoliša u BiH

Ukoliko okoliš posmatramo kroz objektiv GESEP-a, postavljaju se sljedeća pitanja:

- Kako siromaštvo, odsustvo rodne ravnopravnosti i društvene jednakosti doprinose izazovima u okolišu (kao što su zagađenost i klimatske promjene)?
- Kako izazovi u okolišu utječu na rodnu ravnopravnost, društvenu jednakost i siromaštvo?
- Koliko je ravnopravna raspodjela prirodnih resursa
- Koje grupe u društvu su najugroženije ili imaju posebne potrebe u pogledu okoliša i zašto?
- Kakav poseban potencijal imaju različite grupe u društvu i u kojoj mjeri se on može iskoristiti za unapređenje okoliša?
- Šta su to distributivni utjecaji politike okoliša?

U ovom dijelu pojašnjavamo različite načine međusobne povezanosti izazova u okolišu i u oblasti GESEP-a i nudimo ilustrativne primjere iz konteksta BiH. Navedeni problemi u BiH nisu iscrpno opisani. Više informacije možete naći u seriji tematskih članaka uz ovaj izvještaj. Pored toga, raspoložive informacije za BiH zasada nisu dovoljne za iscrpnu analizu međusobne povezanosti. Stoga za potrebe ilustracije možemo navesti samo nekoliko primjera koji potkrepljuju ovu međupovezanost.

Društvena nejednakost i siromaštvo mogu pogoršati probleme u okolišu. U BiH, na primjer, domaćinstva u ekonomski nepovoljnom položaju češće koriste jeftina goriva sa visokim sadržajem zagađujućih tvari (UNEP, 2013), što doprinosi zagađenosti zraka. Stanovništvo sa nižim prihodima također češće vozi starija vozila sa većim stepenom emisija, ili se naseljavaju u područjima koja nisu planirana za stambena naselja (UN u Bosni i Hercegovini, 2017; Svjetska banka, 2019). Siromaštvo može dodatno otežati probleme u oblasti upravljanja otpadom u BiH, budući da ograničava mogućnost domaćinstava da plaćaju naknade za zbrinjavanje otpada, zbog čega onda nadležni organi zaziru od povećanja naknada iz političkih razloga (vidi Ionkova, 2019).

S druge strane, zagađenost i promjene u okolini mnogo teže pogađaju grupe u nepovoljnom društvenom položaju, što dodatno učvršćuje postojeće nejednakosti (Ganzleben i Kazmierczak, 2020; Islam i Winkel, 2015). Na primjer, posljedice zagađenosti na zdravlje, češće pogađaju osobe iz sredina s nižim primanjima, zato što više njih živi u zagađenim područjima, a u većem broju slučajeva imaju otežan pristup adekvatnim zdravstvenim uslugama (Evropska agencija za okoliš, 2018), što može umanjiti radnu sposobnost i sposobnost učenja (UNDP, 2011; Zhang i dr., 2018), te time ograničiti mogućnost ostvarivanja boljih uslova života putem obrazovanja i zapošljavanja.

Slično tome, najsiromašnije stanovništvo je u pravilu osjetljivije na prirodne nesreće kao što su poplave i suše. S obzirom da često žive u područjima pod rizikom od poplava, obično zavise od poljoprivredne proizvodnje i/ili nisu u situaciji da svoje kuće saniraju i prilagode porastu temperatura (Evropska agencija za okoliš, 2020; Heidegger i Wiese, 2020; UN Women, objavljivanje u toku). Ove okolnosti mogu dovesti do ekstremnog siromaštva, ili ih čak zarobiti u tom stanju (Heidegger i Wiese, 2020). U proteklih decenijama se zemlja suočila sa ekstremnim

nesrećama izazvanim klimatskim promjenama kao što su teške suše, koje su uzrokovale značajne gubitke u poljoprivrednoj proizvodnji i šumske požare (Popov i dr., 2019). Razorne poplave koje su 2014. godine pogodile BiH i 1,5 miliona stanovnika/ca (što je gotovo 39% stanovništva) i primorale na raseljavanje 90.000 stanovnika/ca (USAID, 2016), pokazale su da nesreće najteže pogađaju stanovništvo čija egzistencija zavisi od neformalnog privređivanja, koje u najvećoj mjeri čine žene (UN Women, objavljivanje u toku).

Raspodjela pristupa i vlasništva u odnosu na prirodne resurse

Društvene norme utječu na pristup prirodnim resursima i njihovu kontrolu. Ove norme produbljuju nejednakosti u pogledu vlasništva nad zemljištem. Na primjer, iako je zakonima BiH propisano da su žene i muškarci ravnopravni u pogledu prava na posjedovanje imovine i da sva djeca, bez obzira na njihov spol, imaju jednako pravo nasljeđivanja zemljišta, u praksi se zbog lokalnih običaja i tradicija u pogledu vlasništva daje prednost muškarcima (AGEBiH, 2014; Svjetska banka i dr., 2015). U BiH je u periodu između 2003. i 2013. godine oko 70% zemljišta neprekidno bilo u vlasništvu muškaraca (Svjetska banka i dr., 2015). Samo 3% privatnih šumovlasnika u BiH su žene (Avdibegović i dr., 2015). Međutim, zabilježen je određeni napredak s tim u vezi, što pokazuje veći broj žena koje su prijavljene kao voditeljice porodičnih poljoprivrednih dobara (od 10% u 2016. godini do 18% trenutno) (FAO i UN Women, slijedi). Ovo je važno, zato što su osigurana prava vlasništva nad zemljištem od presudnog značaja za ekonomsko osnaživanje žena, sigurnost hrane, ostvarivanje prihoda, pristup kreditnim sredstvima i način ostvarivanja ušteda za buduće potrebe (Sida, 2015).

Nedostatak pristupa i vlasništva nad prirodnim dobrima je problem koji je široko rasprostranjen kod drugih grupa u nepovoljnom položaju. Na primjer, pristup ispravnoj vodi za piće je u BiH neravnomjerno raspoređen, budući da stanovništvo koje živi u ruralnim sredinama češće nema pristup vodi (UNDP, 2013b). Drugi primjer su Romi/kinje, koji također imaju ograničena prava vlasništva nad zemljištem. Mnogi/e Romi/kinje žive u neformalnim naseljima i nemaju formalno osigurana prava na nekretnine zbog čega su izloženi prisilnim deložacijama (Heidegger i Wiese, 2020; OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava, 2014). Zbog toga također imaju otežan pristup ispravnoj vodi za piće i drugim osnovnim uslugama, uključujući sanitarne i usluge prikupljanja otpada (Heidegger i Wiese, 2020; OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava, 2014). U stvari, stopa pristupa tekućoj vodi među marginalizovanim romskim zajednicama u BiH je

među najvišim na Zapadnom Balkanu, pa ipak je niža u odnosu na susjedna domaćinstva ostalog stanovništva (UNDP, 2018). Niska primanja također su ograničavajući faktor u smislu mogućnosti romskih domaćinstava da plaćaju usluge i opremu za domaćinstvo, što dodatno pogoršava njihove loše uslove stanovanja (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2017). Ograničen pristup osnovnim uslugama otežava stjecanje ljudskog kapitala među Romima/kinjama (kao što su znanje, vještine i iskustvo) uključujući zdrav razvoj djece i uspjeh u školi i pohađanje nastave (Robayo-Abril i Millán, 2019).

Ugrožene grupe i izazovi u okolišu

Neke podgrupe stanovništva, kao što su osobe starije životne dobi, bolesni, trudnice i zajednice u stanju socijalne potrebe, posebno su osjetljive na zagađenost i ekološke nesreće, zato što su više izložene, imaju manje resursa da se nose s ovim problemima. U nekim slučajevima, njihovo tijelo drugačije reaguje na izloženost nego što je to slučaj sa ostalim stanovništvom. (Evropska agencija za okoliš, 2020). Na primjer, žene, fetusi, dojenčad i djeca su posebno osjetljivi na opasne hemikalije zbog fizioloških razloga. (UNDP, 2011). Međutim, različit stepen izloženosti i osjetljivosti na probleme u okolišu je isto tako u velikoj mjeri posljedica društveno-ekonomskog statusa. Na primjer, razorne poplave koje su u 2014. godini pogodile BiH pokazale su da se u pravilu utjecaj nesreća na egzistenciju najviše osjeti u sektoru neformalne ekonomije¹⁸, gdje žene čine većinu radne snage (UN Women, objavljivanje u toku).

Faktori kao što su uslovi života, zanimanje i uloge u domaćinstvu, te društvena marginalizacija, mogu povećati rizik od izloženosti zagađenosti hemikalijama (GEF i UNIDO, 2015; Heidegger i Wiese, 2020). Na primjer, osobe koje rade na deponijama opasnog otpada, vatrogasci, građevinski radnici, osobe koje rade na popravkama i zamjeni kondenzatora i trafo stanica, te osobe zaposlene u metaloprerađivačkoj industriji ili osobe koje rade sa građevinskim materijalima su u većoj mjeri izložene hemikalijama na radnom mjestu. Zbog postojećih rodni normi, mnoge od ovih poslova tradicionalno obavljaju muškarci. Još jedan primjer je neformalno sakupljanje komponenti iz otpada, koji često obavljaju Romi/kinje, budući da mnogi nemaju pristup formalnim mogućnostima zapošljavanja uslijed nedostatka vještina i isključenosti s tržište

¹⁸ Neformalnu ekonomiju predstavljaju „sve privredne djelatnosti koje obavljaju radnici i privredne jedinice koje, prema zakonu ili praksi, nisu obuhvaćene ili su nedovoljno obuhvaćene formalnim rješenjima“. Preduzeća u neformalnom sektoru nisu propisno registrovana i „u vlasništvu su pojedinih članova/ca domaćinstva ili više članova/ca jednog ili nekoliko domaćinstava. U pravilu ih karakterišu loša organizacija, manji obim i slabo uređena ili nepostojeća podjela rada, kao faktori proizvodnje.“ (OECD i ILO, 2019., str. 155).

rada (Robayo-Abril i Millán, 2019). Istovremeno su rodne norme zaslužne što su žene u većoj mjeri izložene hemikalijama na svojim radnim mjestima (npr. ako rade u zdravstvenom sektoru), kao i u svojim domovima prilikom održavanja čistoće u stambenom prostoru ili korištenja proizvoda za uljepšavanje (GEF i UNIDO, 2015; UNDP, 2011).

Zagađenost zraka je još jedna oblast u kojoj se javljaju razlike u osjetljivosti i utjecaju na zdravlje. U BiH se često bilježe vrijednosti zagađenosti zraka koje su mnogo više od standarda koje su propisale Svjetska zdravstvena organizacije, EU kao i domaće institucije, a uzrok su najviše stope mortaliteta¹⁹ uzrokovane zagađenim zrakom na svijetu (Evropska komisija, 2019). Kao i u ostatku Evrope, određene društvene grupe su naročito izložene opasnosti od štetnih utjecaja na zdravlje kao što su "osobe lošijeg društveno-ekonomskog statusa" koje obično žive, rade i idu u škole u mjestima gdje je kvalitet zraka loš" (Evropska agencija za okoliš, 2020, str. 63). Smatra se da su Romi/kinje i osobe koje žive u izbjegličkim kampovima također naročito izložene, jer je zagađenost zraka najčešće povezana sa stambenim objektima lošeg kvaliteta i privremenim naseljima (Nikoloski i Marnie, 2018; Svjetska banka, 2019). Siromaštvo, s druge strane, može dodatno pogoršati negativan utjecaj zagađenosti zraka na zdravlje, zbog otežanog pristupa informacijama i sredstvima za zdravstvenu zaštitu (Svjetska banka, 2019). Djeca i starije osobe su posebno izložene riziku zbog fizioloških faktora (Bešlagić i dr. 2019; UNEP, 2018; UNICEF, 2020).

Prostorna segregacija Roma/kinja pojačava njihovu izloženost zagađenju i prirodnim nesrećama, jer često žive, odnosno rade na zagađenim lokacijama sa degradiranim okolišem, ili u područjima koja su podložna ekološkim nesrećama, kao što su poplave (Heidegger i Wiese, 2020). Zajednice Roma/kinja širom Evrope često nemaju pristup osnovnim uslugama (kao što su tekuća voda za piće, sanitarni uređaji i odvoz otpada (Heidegger i Wiese, 2020). Epizoda razornih poplava i klizišta je, na primjer, teško pogodila interno raseljene osobe (IRO) koje već dugo imaju status raseljenih osoba, uključujući mnoge Rome/kinje koji imaju ovaj status, koji su osnovali naselja na slobodnom zemljištu podložnom poplavama i klizištima (Turner, 2015).

Poplave iz 2014. su isto tako pokazale jedinstvenu ugroženost osoba sa invaliditetom kada je riječ o prirodnim nesrećama u BiH. Osobe sa invaliditetom u Doboju i Bijeljini su teško pogođene ovim poplavama zbog nepostojanja sistema ranog upozoravanja i protokola za evakuaciju koji bi uvažili njihove potrebe. Kako osobe sa invaliditetom obično žive na prvom spratu zgrada, mnogi su uslijed poplava ostali

bez smještaja. Civilnoj zaštiti je bio otežan pristup do ovih osoba, a oni su vrlo teško mogli doći do mjesta pružanja pomoći.

Ukratko, postoji čitav niz faktora povezanih sa društvenim okolnostima, zdravljem, ponašanjem i genetikom koji uslovljavaju manji ili veći stepen izloženosti i osjetljivosti ljudi na probleme u okolišu. Pored toga su kod grupa u nepovoljnom položaju koje su ovdje izdvojene drugačiji angažman i potrebe u pogledu okoline. Na primjer, Romska domaćinstva (27%) češće nemaju savremene sanitarne čvorove nego što je to slučaj u domaćinstvima ostalog stanovništva (6%) (UNICEF, 2014), uglavnom zato što u pravilu žive u neformalnim naseljima u kojima se ne pružaju osnovne usluge (Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava, 2014). I na primjer, domaćinstva Roma/kinja koja su siromašnija i manje obrazovana manje koriste naprednije sanitarne uređaje (Bernat, 2015).

Različiti interesi grupa i mogući utjecaj na način rješavanja problema u okolišu

Određene podgrupe stanovništva također mogu imati poseban potencijal da pomognu u rješavanju problema u okolišu. Važno je da se, osim utvrđivanja različitih potreba i osjetljivosti u vezi sa problemima u okolišu, također prepozna, razvija i jača potencijal ugroženih grupa da utječu na politike, programe i ponašanje u oblasti okoliša i da pružaju relevantne informacije za njihovu izradu.

Na primjer, kao i u drugim krajevima Evrope (EIGE, 2017), žene u BiH obično pokazuju veći interes i više su motivisane da se angažuju na rješavanju problema u okolišu u odnosu na muškarce (Evropska studija vrijednosti (EVS), 2020).²⁰ Istraživanja ukazuju na različite faktore koji mogu objasniti ovaj trend, uključujući razlike u socijalizaciji, pri čemu se žene uče da brinu o drugima i da budu društveno odgovorne (Zelezny i dr., 2000). Zbog tradicionalne podjele uloga prema spolovima, žene također imaju odlučujući utjecaj na aspekte upravljanja prirodnim resursima u domaćinstvima i zajednicama i njihovu nabavku (UNDP, 2013). Starije žene u ruralnim područjima, na primjer, imaju ključnu ulogu u održivom korištenju nedravnih šumskih proizvoda u BiH, budući da je sakupljanje, priprema i izbor voća za sušenje obično njihova odgovornost (UNEP, 2016).

EVS također pokazuje da mlađe generacije rjeđe daju prednost okolišu u odnosu na materijalna dobra, nezavisno od spola i visine prihoda, kao i da je viši

¹⁹ Prema izvještaju SZO-a je u 2012. godini zabilježeno 223,6 smrtnih slučajeva uslijed zagađenosti zraka na 100.000 stanovnika.

²⁰ Žene se nešto češće ili više slažu sa sljedećim izjavama: "Zaštiti okoliša treba dati prioritet, čak i ako to znači sporiji ekonomski rast i gubitak nekih poslova" i "Dala bih dio svojih primanja kad bih bila sigurna da će novac biti iskorišten za smanjenje zagađenosti okoliša" (Evropska studija vrijednosti (EVS) 2020).

Muškarac sa psima nakon poplava. Autor fotografije: U.S. Army National Guard, Flickr

nivo obrazovanja povezan s većom spremnošću da se izdvoji dio prihoda za rješavanje okolišnih problema i da se da prednost okolišu u odnosu na materijalna dobra (EVS, 2020). Ovo se djelimično može objasniti visokim stopama nezaposlenosti među mladima u BiH, naime u 2020. je ova stopa bila 36,6% (32,5% muškaraca, a 42,8% žena), u poređenju sa 15,9% cjelokupne radne snage (14,1% % muškaraca i 18,5% žena) (ILOSTAT, 2020). Neujednačen odnos prema okolišu ukazuje na potrebu da informativne kampanje i učešće javnosti budu bolje iznijansirani.

Implikacije perspektive GESEP-a na politiku okoliša

Sama politika okoliša može različito utjecati na podgrupe stanovništva. Na primjer, politike usmjerene na poboljšanje kvaliteta zraka, kao što je uvođenje novih standarda za vozila ili novih taksi za energiju, mogu mnogo teže pogoditi domaćinstva sa niskim primanjima (Mackie i Haščić, 2018; Svjetska banka, 2019). U Sarajevu je zbog prevelikih prekoračenja graničnih vrijednost čestičnih tvari na duži period obustavljena nastava u školama (UNICEF, 2017), što se štetno odrazilo na obrazovanje djece. Drugi primjer su politike usmjerene na veću efikasnost sistema za upravljanje otpadom, u kojima je data prednost regionalnim deponijama i deponijama za

više općina, u odnosu na općinske deponije. U BiH će zatvaranje općinskih odlagališta otpada pogoditi zajednica Roma/kinja čija egzistencija zavisi od sakupljanja komponenti iz otpada (vidi Nikoloski i Marnie, 2018). Slično tome, napuštanje eksploatacije uglja i proizvodnje električne energije zasnovane na uglju vrlo vjerovatno će se negativno odraziti na radnike, domaćinstva i zajednice čija egzistencija zavisi od ovih djelatnosti (Svjetska banka, 2018).

Nasuprot tome, neke mjere u oblasti okoliša mogu olakšati rješavanje problema iz perspektive GESEP-a. Na primjer, unapređenje energetske efikasnosti u zgradama socijalnog stanovanja doprinosi ublažavanju problema energetske siromaštva i unapređenju dobrobiti marginalizovanih domaćinstava (UN u Bosni i Hercegovini, 2017; SZO 2019). Sve veća pažnja se posvećuje potencijalu za zapošljavanje u oblastima sanacije okoliša, održive poljoprivrede, energija iz obnovljivih izvora i energetske efikasnosti (Hamilton, 2017). Na primjer, u državama Zapadnog Balkana i Centralne Azije su provedeni različiti projekti s ciljem da se neformalni skupljači/ce otpada integrišu u (formalni) sektor upravljanja otpadom (EBRD, 2011; GIZ, 2018).

Razmatranja o politici

Kako je opisano u prethodnom dijelu, pitanja okoliša i GESEP-a su međusobno povezana na više načina. Problemi u okolišu mnogo teže pogađaju grupe stanovništva u nepovoljnom društvenom položaju i ugrožene grupe, što dodatno produbljuje postojeće nejednakosti (Ganzleben i Kazmierczak, 2020). Ovim se povećava rizik od neispunjavanja ciljeva ESAP BiH 2030+, budućih politika okoliša i održivog razvoja. Iz tog razloga je od suštinske važnosti sagledavanje perspektive GESEP-a u politici okoliša i obratno. U ovom poglavlju su date početne spoznaje o načinu integracije razmatranja perspektive GESEP-a u kreiranje politike okoliša, s ciljem postizanja sinergije u rješavanju problema u okolišu i društvene nejednakosti. U Tabeli 1 je ponuđen sažetak ovih saznanja.

Prikupljanje razvrstanih podataka

Prvi korak u integraciji perspektive GESEP-a u kreiranje politike okoliša vezan je za prikupljanje podataka o okolišnim nejednakostima. U BiH nema novijih podataka o stanju okoliša i općenito o zdravlju okoliša. Uz to su informacije o diferenciranoj ugroženosti, potrebama i sredstvima povezanim sa okolišnim izazovima ograničene i rascjepkane po različitim izvorima. Iz ovih razloga je poznavanje utjecaja degradacije okoliša na različite grupe stanovništva i njihovih potreba veoma slabo, što ograničava sveobuhvatnost i efikasnost strategija. Bez podataka, problemi ostaju nevidljivi te se tako i ne rješavaju u okviru politike. Stoga je važno uspostaviti odgovarajuće matrice za procjenu i praćenje izloženosti različitih grupa prirodnim nesrećama i zagađenosti, njihove zavisnosti od ekosistemskih usluga, opsega i raspodjele energetske siromaštva, kao i pristupa i vlasništva nad prirodnim dobrima. Razvrstani podaci o utjecajima zagađenosti okoliša (zrak, hemikalije, buka) na ljudsko zdravlje bi se, na primjer, mogli staviti u nadležnost zavoda za zdravlje na nivou entiteta (vidi SOER, 2013, u pogledu zagađenosti zraka).

Integracija okolišnih i pitanja GESEP-a u sve važnije planove koje donose nadležne institucije

Drugi ključni korak je bolja integracija ciljeva, načela i mjera iz perspektive GESEP-a u strateške dokumente koji se donose u oblasti okoliša i obratno. U stvari, strateške i programske institucionalne politike u oblasti okoliša rijetko obuhvataju rodnu perspektivu i ne uključuju ugrožene grupe u planiranje i realizaciju politika okoliša. S ciljem otklanjanja nejednakosti u pogledu okoliša, politike okoliša bi, uz poboljšanje uslova za cjelokupno stanovništvo, istovremeno trebale biti usmjerene i na uvođenje mjera namijenjenih za ugrožene grupe. Na primjer, u oblasti ublažavanja klimatskih promjena i posljedica prirodnih nesreća, neophodno je uspostaviti sisteme ranog upozoravanja i protokole za evakuaciju koji uključuju perspektive i potrebe različitih grupa društva, vodeći računa o rodnoj pripadnosti, invaliditetu, siromaštvu, migrantskom statusu osoba (UNDP, 2016).

Također je važno uvođenje koncepta ekološke nejednakosti u druge oblasti politike (Ganzleben i Kazmierczak, 2020). Urbanistički planovi i politike stambenog zbrinjavanja bi na primjer mogle pomoći u rješavanju problema energetske siromaštva, izloženosti buci i zagađenosti zraka, te pristupa zelenim površinama. Bolja energijska efikasnost zgrada (naročito u socijalnom stanovanju) može donijeti višestruke prednosti, kao što su manja zagađenost zraka, smanjenje energetske siromaštva i bolje blagostanje (UN u Bosni i Hercegovini, 2017; SZO, 2019). Slično tome, unapređenje uslova stanovanja siromašnih domaćinstava, uključujući romska domaćinstava, moglo bi doprinijeti smanjenju zagađenosti zraka i njegovih negativnih posljedica na zdravlje (Nikoloski i Marnie, 2018).

Instrumenti za integraciju razmatranja GESEP-a

Suštinski važan korak u integraciji razmatranja GESEP-a u politiku zaštite okoliša je uključivanje marginalizovanih zajednica i pripadnika/ca grupa

u nepovoljnom položaju u proces odlučivanja, počevši sa jačanjem njihove zastupljenosti u procesu donošenja važnih odluka. Na primjer, Pekinška platforma za akciju, inicijativa na međunarodnom nivou koja je usmjerena na jačanje prava žena, prati procent žena na visokom položaju po sektorima koji se bave klimatskim promjenama u ministarstvima država nadležnim za okoliš, saobraćaj i energiju. Druga mjera u ovom pogledu je jačanje učešća u procesima u vezi sa zaštitom okoliša (kao što su javne konsultacije u okviru strateških procjena utjecaja na okoliš) kako bi oni postali inkluzivniji i osigurali informacije za donošenje odluka.

Pored toga, postoji nekoliko instrumenata politike koji mogu pomoći integrisanju perspektive GESEP-a u kreiranje politike okoliša u BiH. Jedan od mogućih pristupa je bolja iskorištenost institucionalnog mehanizma²¹ za ravnopravnost spolova. Institucije nadležne za okoliš mogu, na primjer, od Agencije za ravnopravnost spolova BiH, odnosno Gender centara u entitetima, tražiti mišljenje o usaglašenosti nacrtu zakona i drugih propisa, strategija, akcionih planova i programa u njihovoj nadležnosti (Akcioni plan zaštite kvaliteta zraka, Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325). Drugi važan instrument za integraciju perspektive GESEP-a u politiku okoliša je sagledavanje rodne perspektive u pripremi budžeta, što će omogućiti prepoznavanje različitog učinka raspodjele javnih prihoda i troškova na žene i muškarce (UN Women, 2014). Sličan pristup se koristi i prilikom ocjene javnih rashoda u pogledu Roma/kinja (Vijeće za regionalnu saradnju, 2020). Utjecaj okoliša i strateška procjena utjecaja na okoliš također se mogu koristiti prilikom utvrđivanja i rješavanja problema iz perspektive GESEP-a u vezi sa okolišem. U Smjernicama o provođenju Direktive o PUO EU se, na primjer, daje preporuka o širokom tumačenju mogućih utjecaja na okoliš i zdravlje, uz uvažavanje utjecaja na ugrožene grupe (Evropska komisija, 2017).

Druge moguće mjere koje se odnose na institucionalne kapacitete, kao što su edukacija državnih službenika iz sektora zdravlja, sigurnosti hrane, statistike, okoliša i drugih relevantnih institucija o pitanjima nejednakosti u pogledu okoliša, uključujući društvene i fiziološke faktore, kao i formalna i neformalna pravila i norme koje određuju izloženost, osjetljivost pojedinih grupa i raspoloživost instrumenata. Jačanje saradnje između

²¹ Na zakonodavnom nivou, institucionalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost u BiH obuhvataju Komisiju za ravnopravnost spolova/ polova Parlamentarne skupštine BiH, Komisiju za ravnopravnost spolova Doma naroda i Zastupničkog doma Parlamenta FBiH, Odbor jednakih mogućnosti RS, kao i komisije za ravnopravnost spolova skupština kantona u FBiH, i posebne komisije u općinskim skupštinama u cijeloj BiH. Pored toga, postoje institucionalni mehanizmi na izvršnom nivou, kao što su Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Gender centar FBiH i Gender centar Republike Srpske (Agencija za ravnopravnost spolova BiH, n.d.)

javnih institucija u sektoru okoliša sa institucijama i organizacijama civilnog društva, koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, smanjenja siromaštva, društvene inkluzije i ljudskih prava, moglo bi pomoći da se stekne bolji uvid kao i doprinijeti jačanju kapaciteta za rješavanje problema nejednakosti u pogledu okoliša na nivou kreiranja politika.

S obzirom na različitu izloženost i osjetljivost na štete koje nastaju djelovanjem okolišnih faktora, također je korisno uključivanje perspektive GESEP-a u informativne kampanje i kampanje jačanja svijesti. Ciljane kampanje bi mogle doprinijeti da se izloženost najugroženijih grupa na hemikalije i buku smanji, a koje bi pojasnile opasnosti i implikacije na zdravlje, te istovremeno naglasile različite stepene izloženosti koje su uvjetovane rodnim, fiziološkim i društveno-kulturnim razlikama. Međutim, mjere informisanja i jačanja svijesti moraju ići dalje od samog prepoznavanja ovih razlika i njihovog porijekla. Potrebno ih je osporavati, iz etičkih razloga i razloga efikasnosti spomenutih na početku ovog izvještaja. Na primjer, kampanjama o reciklaži treba osporavati društvene norme prema kojima je briga za okoliš karakteristična za žene, te time prvenstveno njihova odgovornost.

Ekonomska komisija za Evropu Ujedinjenih nacija (UNECE, 2018) je u svom posljednjem pregledu stanja okoliša u BiH naglasila da su, uprkos napretku u razvoju pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu okoliša, i dalje prisutni značajni izazovi. Zato je važno unaprijediti praćenje, ocjenu i provođenje politike. U tom pravcu bi efektivna i jača saradnja između javnih institucija i stručnih organizacija mogla biti od pomoći u kreiranju i implementaciji politike.

Postoji nekoliko pokazatelja koji mogu pomoći u praćenju napretka u integraciji GESEP-a u politiku zaštite okoliša, između ostalog:

- Razvrstani podaci o prirodnim resursima u smislu pristupa i vlasništva
- Razvrstani podaci o osjetljivosti i izloženosti problemima u okolišu
- Broj i opseg okolišnih ciljeva i mjera u strategijama vezanim za GESEP i obratno
- Procenat zakona i strateških dokumenata o okolišu koji su izrađeni uz uvažavanje mišljenja i preporuka Mehanizma za rodnu ravnopravnost i drugih aktera u oblasti GESEP-a
- Količina javnih resursa dodijeljenih za izradu i realizaciju mjera za zaštitu okoliša koje su korisni za grupe u nepovoljnom položaju
- Postojanje procedure i provedba redovnih procjena utjecaja čiji je cilj utvrđivanje utjecaja na grupe u nepovoljnom položaju.

Siromašno stambeno naselje u Evropi. Autor fotografije: Zigmunds Dizgalvis, Gettyimages

Instrumenti za rješavanje distributivnih učinaka politike zaštite okoliša

Pored toga, od suštinske je važnosti provesti procjenu o distributivnim utjecajima politike okoliša i izraditi pomoćne mjere koje će doprinijeti pravednijoj raspodjeli troškova politike okoliša. Ovo se može provesti putem društveno-ekonomske procjene novih politika i efektivnih inkluzivnih konsultacija zainteresiranih strana prilikom izrade politika.

Kada je riječ o distributivnim učincima, bolji javni prevoz, odnosno ciljane subvencije mogu pomoći u ublažavanju nerazmjerno velikog utjecaja novih taksi ili standarda na domaćinstva s niskim primanjima. Za prihodovno siromašnije stanovništvo se mogu osigurati finansijski poticaji ili druge vrste poticaja kako bi im se pomoglo da ispoštuju nove politike o standardima vozila ili da nabave čistije i efikasnije peći za loženje (Svjetska banka, 2019). Mjere kao što

su prekvalifikacija ili jačanje mjera socijalne zaštite za podršku pogođenim radnicima, uz istovremeno osiguranje finansijske pomoći za pogođena područja (uključujući investicije), tehnička pomoć i angažman na nivou politike usmjeren na jačanje raznolikosti privrede, mogu doprinijeti pravednijem prelasku sa uglja na drugi energent (Atteridge i dr., 2020; Atteridge i Strambo, 2020).

I na kraju, osiguranje mogućnosti za marginalizovane grupe i grupe u nepovoljnom položaju da koriste prednosti okolišnih rješenja može doprinijeti ublažavanju njihovog utjecaja. Ovo na primjer može obuhvatiti otvaranje novih mogućnosti zapošljavanja za romsku populaciju čija egzistencija često zavisi od neformalnog sakupljanja sekundarnih sirovina i reciklaže, kao što i unapređenje sistema upravljanja otpadom i održavanje čistoće javnog prostora može pomoći u ublažavanju negativnih društveno-ekonomskih posljedica s kojim bi se ova grupa stanovništva mogla suočiti u slučaju promjene politike upravljanja otpadom.

Tabela 1: Pregled pristupa politike integraciji razmatranja perspektive GESEP-a u kreiranje politike okoliša

Oblast djelovanja	Primjeri načina integracije perspektiva GESEP-a u politiku okoliša
Prikupljanje podataka	Priprema odgovarajućih matrica i prikupljanje podataka o izloženosti različitih grupa opasnostima vezanim za okoliš i zagađenosti okoliša, o njihovoj zavisnosti od ekosistemskih usluga, o opsegu i raspodjeli energetske siromaštva i njihovom pristupu ekološkim dobrima i vlasništvu nad njima.
GESEP u planovima i strategijama institucija vlasti	Bolja integracija ciljeva, načela i mjera GESEP-a u strateške dokumente zaštite okoliša i obratno. Uvođenje koncepta okolišnih nejednakosti u oblasti djelovanja institucija, kao što su zdravstvo, urbanističko planiranje, stambeno zbrinjavanje.
Instrumenti za integraciju perspektiva GESEP-a u kreiranje politike	Angažman marginalizovanih zajednica i pripadnika/ca grupa u nepovoljnom položaju i njihovo uključivanje u procese odlučivanja. Bolja zastupljenost grupa u nepovoljnom položaju među najvažnijim akterima u procesu odlučivanja. Jačanje učešća u aktivnostima na zaštiti okoliša . Bolja iskorištenost institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost. Provedba rodno odgovornog budžetiranja i izrada budžeta uz uvažavanje potreba Roma/kinja. Uspostavljanje procedure redovnih procjena usmjerenih na identifikaciju učinaka na grupe u nepovoljnom položaju. Edukacija državnih službenika u institucijama nadležnim za zdravlje, sigurnost hrane, statistiku, okoliš, kao i sprovođenje edukacija o okolišnim nejednakostima i u drugim relevantnim institucijama, uključujući društvene i fiziološke faktore kao i formalna i neformalna pravila i norme koje određuju izloženost, osjetljivost i raspoloživost sredstava. Jačanje saradnje između javnih institucija nadležnih za okoliš i organizacija civilnog društva u oblasti rodne ravnopravnosti, smanjenja siromaštva, socijalne uključenosti i ljudskih prava. Integracija razmatranja perspektiva GESEP-a u informisanje i kampanje jačanja svijesti o okolišu.
Instrumenti za rješavanje distributivnih učinaka politike okoliša	Procjena distributivnih učinaka politike okoliša putem društveno-ekonomske procjene i efektivnih i inkluzivnih konsultacija sa zainteresiranim stranama. Izrada pomoćnih mjera na nivou politike usmjerenih na ublažavanje negativnih učinaka politike okoliša na grupe u nepovoljnom položaju. Osiguranje mogućnosti za marginalizovane grupe i grupe u nepovoljnom položaju da koriste prednosti rješenja u oblasti okoliša.

Referentna literatura

- Abaz, A. K., i Hadžić, A., (2020). /Privredne djelatnosti koje obavljaju žene i djevojke u Bosni i Hercegovini pod okriljem tradicionalnog poimanja uloge žene u društvu/ Economic activity of women and young women in Bosnia and Herzegovina under the umbrella of traditional views of women's role in society. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33(1), 2591–2605. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1751671>
- ACAPS, (2021). /Bosna i Hercegovina. Mješoviti tokovi migracija: situaciju u periodu zime 2020./ Bosnia i Herzegovina. Mixed migration flows: Winter 2020–2021 situation 2021.[Kratka zabilješka]. Projekat za procjenu kapaciteta (ACAPS), Ženeva.
- Aganović, A., Miftari, E. i Veličković, M., (2015). 1995.–2015.: Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Agencija za ravnopravnost spolova/polova BiH. https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/11/1995-2015-%C5%BDene-i-politi%C4%8Dki-%C5%BEivot-u-postdejtonskoj-Bosni-i-Hercegovini_za-web.pdf
- Agencija za ravnopravnost spolova/polova BiH, (n.d.). Institucionalni mehanizmi. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Sarajevo. <https://arsbih.gov.ba/english/institutional-mechanisms/>
- Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2020). Uticaj rodne podjele porodičnih i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena u BiH (objavljeno na službenim jezicima BiH). Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Sarajevo. <https://arsbih.gov.ba/prezentacija-istrazivanja-uticaj-rodne-podjele-porodicnih-i-kucanskih-poslova-na-profesionalni-zivot-zaposlenih-zena-u-bih/>
- Agencija za ravnopravnost spolova BiH, (2019). /Izveštaj o napretku u implementaciji Pekinške deklaracije i platforme za akciju u BiH u okviru Pekinškog procesa +25/ Progress Report on the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action in BiH within the Beijing +25 process. (n.d.). https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/05/Progress-Report-Beijing25_Bosnia-and-Herzegovina.pdf
- Agencija za ravnopravnost spolova BiH, (2014). /Analiza napretka u implementaciji Pekinške deklaracije i Platforme za akciju (1995) i ishoda dvadeset trećeg specijalnog zasjedanja Skupštine (2000) u Bosni i Hercegovini/ Review of progress made in the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly (2000) in Bosnia and Herzegovina. AGEBiH, Sarajevo. http://www.unwomen.org/~/media/headquarters/attachments/sections/csw/59/national_reviews/bosnia_herzegovina_review_beijing20.ashx?v=1id=20140917T100729
- Agencija za statistiku BiH, (2020). Publikacija “Žene i muškarci u BiH.”
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2018). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Invaliditet. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2015). Izveštaj o realizaciji Okvirne strategije za provedbu konvencije o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH. <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/06/161215-Godisnji-izvjestaj-Okvirna-strategija.pdf>
- Atteridge, A., Blanco I. i Strambo, C., (2020). /Saznanje iz prethodnih tranzicija; dokument sa osnovnim informacijama za EBRD-ovu Inicijativu pravedne tranzicije/ Insights from Historical Cases of Transition: Background Paper for the EBRD Just Transition Initiative. Evropska banka za obnovu i razvoj, London.
- Atteridge, A., i Strambo, C., (2020). /Sedam načela za realizaciju pravedne tranzicije na niskokarbonsku ekonomiju/ Seven principles to realize a just transition to a low-carbon economy. SEI-ev Izveštaj o politici. Štokholmski institut za okoliš/životnu sredinu, Štokholm.
- Avdibegović, M., Bećirović, D., Marić, B. i Delić, S., (2015). /Promjene vlasništva nad šumskim zemljištem u Bosni i Hercegovini/ Forest Land Ownership Change in Bosnia and Herzegovina., COST Action FP1201 FACESMAP Izveštaji po državama: zajednički svezak. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.36586.57286>

Awe, Y. A., Murisić, M., Kreso Bešliagić, E., Rinnerberger, N., Oguz Kuntasal, O., Brody, M. S., Golub, . S., Enriquez, S., Paranos, D. i Čolović-Daul, M., (2019). /Upravljanje kvalitetom zraka u Bosni i Hercegovini/ Air pollution management in Bosnia i Hercegovina. Svjetska banka. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/11728157651511584/air-quality-management-in-bosnia-and-hercegovina>

Bakšić Muftić, J. i Grubešić, I., (2012). /Izveštaj o pravnim perspektivama rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini. U okviru Pravne perspektive rodne ravnopravnosti u Jugoistočnoj Evropi/ Country report on legal perspectives of gender equality in Bosnia i Hercegovina. In Legal perspectives of gender equality in South East Europe (str. 58–93). Centar za SEELS.

Bernat, A., (2015). Prava romske djece i žena u Bosni i Hercegovini, Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji i Srbiji: Komparativna analiza i dodatna analiza saznanja iz klaster istraživanja s više pokazatelja u romskim naseljima u ove tri države/ The rights of Roma children and women in Bosnia i Hercegovina, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and Serbia: A comparative review and further analysis of findings from MICS surveys in Roma settlements in the three countries. UNICEF, Ženeva.

Bosna i Hercegovina, (2015). Anketa o budžetu domaćinstava.

Bosna i Hercegovina, (2017). /Početni izvještaj Bosne i Hercegovine o implementaciji Madridskog akcionog plana za starenje/ Initial report of Bosnia i Hercegovina on the implementation of the Madrid plan of Action on Ageing. Sarajevo

Ceriani, L. i Ruggeri Laderchi, C., (2015). /Siromaštvo i socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini; Saznanja iz Proširene ankete o budžetu domaćinstava iz 2011. / Poverty and Social Exclusion in Bosnia i Hercegovina: Insights from the 2011 Extended Household Budget Survey. Svjetska banka. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22473>

Odbor ministara, (2019). Rezolucija CM/ResCMN(2019)8 o implementaciji Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini/ Resolution on CM/ResCMN(2019)8 the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Bosnia i Hercegovina. European Council, <https://rm.coe.int/090000168094ebc8>.

Odbor za ukidanje diskriminacije nad ženama, (2019). /Završne napomene o šestom periodičnom izvještaju o BiH/ Concluding observation on the sixth periodic report of BiH. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/11/CEDAW-C-BIH-Concluding-Observations-6_AsAdopted.pdf

Odbor za ukidanje rasne diskriminacije, (2018). /Završne napomene o kombinovanom dvanaestom i trinaestom periodičnom izvještaju o BiH/ Concluding observations on the combined twelfth and thirteenth periodic reports of Bosnia i Hercegovina. Odbor za ukidanje rasne diskriminacije, Njujork.

Odbor za prava djeteta, (2018). Kombinovani peti i šesti periodični izvještaj koji je dostavila Bosna i Hercegovina prema članu 44. Konvencije, koji je trebalo dostaviti 2017. Ujedinjene nacije, <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsrURUKzEqIktFAs%2FQYc6imYr%2FXfGz7%2F0Buh8txcfLRjXGqgUOtvde1UErSG7de%2FzT63oQoJxs09QmzbZ4xV%2Be449R8POIzJavvGXoRU4%2BX%2FN>

Vijeće/Savjet ministara, (2016). Četvrti izvještaj koji je BiH dostavila u skladu sa članom 25. stav 2. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina

<https://rm.coe.int/16806d318e>

Davis, M., Pravalpruškul, P., Resurrección, B. i Kartha, S., (2016). SEI-ev Program rodne i društvene jednakosti. Štokholmski institut za okoliš.

Direkcija za ekonomsko planiranje, (2015). Strateški okvir za BiH. Vijeće ministara BiH, Direkcija za ekonomsko planiranje, Sarajevo.

EBRD, (2011). /Integracije rodne ravnopravnosti u projekte upravljanja otpadom/ Mainstreaming gender in waste management projects. <http://www.ebrd.com/news/2011/mainstreaming-gender-in-waste-management-projects.html>

EIGE, (2017). /Rodna pitanja u odnosu na okoliš i klimatske promjene/ Gender in environment and climate change. Evropski institut za rodnu ravnopravnost, Vilnius.

Evropska komisija (2017). /Procjena utjecaja projekata na okoliš. Smjernice za pripremu izvještaja o procjeni utjecaja na okoliš/ Environmental Impact Assessment of Projects. Guidance on the preparation of the Environmental Impact Assessment Report. Evropska unija, Luksemburg.

Evropska komisija, (2019a). Analitički izvještaj uz Mišljenje Komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji /Prevod DEI BiH/. Evropska komisija, Brisel.

Evropska komisija, (2019b). Mišljenje Komisije o zahtjevu BiH za članstvo u EU /Prevod DEI BiH/. Evropska komisija, Brisel.

Evropska komisija, (2020). Bosna i Hercegovina 2020. Izvještaj (SWD(2020) 350 konačni). Evropska komisija, Brisel.

Evropska agencija za okoliš, (2018). /Nejednaka izloženosti i nejednak utjecaj: socijalna osjetljivost na zagađenost zraka, buku i ekstremne temperature u Evropi/ Unequal exposure and unequal impacts: Social vulnerability to air pollution, noise and extreme temperatures in Europe [EEA Report No 22/2018]. Evropska agencija za okoliš/životnu sredinu, Luksemburg.

Evropska agencija za okoliš, (2020). Zdrav okoliš, zdrav život: Kako okoliš utječe na zdravlje i dobrobit u Evropi/ Healthy environment, healthy lives: How the environment influences health and well-being in Europe [Publikacija]. Evropska agencija za okoliš, Luksemburg. <https://www.eea.europa.eu/publications/healthy-environment-healthy-lives>

FAO i UN Women, (objavljivanje u toku). /Procjena poljoprivrede i ruralnog razvoja u BiH iz perspektive rodne ravnopravnosti / Country Gender Assessment on Agriculture and Rural Development in BiH (Serija procjena stanja po državama). FAO i UN Women.

Ferrone, L. i Chzhen, Y., (2015). /Siromaštvo i neimaština djece u Bosni i Hercegovini: Nacionalna analiza višestruke istovremene neimaštine djece/ Child Poverty and Deprivation in Bosnia and Herzegovina: National Multiple Overlapping Deprivation Analysis (N-MODA) (No. 2015–02; radni dokument Innocenti). UNICEF, Firenca.

Ganzleben, C. i Kazmierczak, A., (2020). /Niko ne smije biti izostavljen - razumijevanje okolišnih nejednakosti/, Leaving no one behind – understanding environmental inequality in Europe. Okolišno zdravlje, 19(1), 57. <https://doi.org/10.1186/s12940-020-00600-2>

GEF i UNIDO, (2015). Nacionalni plan implementacije Štokholmske konvencije u Bosni i Hercegovini.

Agencija za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini, (2018). Gender akcioni plan za Bosnu i Hercegovinu za period 2018.-2022. Agencija za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini. <https://arsbih.gov.ba/project/gender-action-plan-of-bosnia-and-herzegovina-2018-2022/>

GIZ, (2018). /Uključivanje neformalnih sakupljača otpada u sistem upravljanja otpadom koji se razvija u Srbiji/ Inclusion of informal collectors into the evolving waste management system in Serbia. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ), Beograd.

Hamilton, K., (10. novembar 2017). /Kako osigurati da nijedan/na radnik/ca ne bude izostavljen u energetske tranziciji?/ How can we ensure the energy transition leaves no worker behind? Svjetski ekonomski forum. <https://www.weforum.org/agenda/2017/11/energy-transition-leave-no-worker-behind-skills-jobs/>

Heidegger, P. i Wiese, K., (2020). /Potisnuti u pustoš. Okolišni rasizam prema romskim zajednicama u centralnoj i istočnoj Evropi./ Pushed to the wastelands. Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe. Evropski ured za okoliš/životnu sredinu, Brisel.

Ombudsman za ljudska prava BiH, (2015). Specijalni izvještaj o stanju zaštite majke i materinstva na području FBiH. Ombudsman za ljudska prava BiH, Sarajevo. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2015102111102085bos.pdf

IEA, (2018). / Sankey dijagram za Bosnu i Hercegovinu/ Sankey Diagram for Bosnia and Herzegovina. <https://www.iea.org/sankey/#?c=Bosnia%20and%20Herzegovina&Balance>

ILOSTAT (baza podataka), (2020). /Profil države/ Country Profile. Bosna i Hercegovina. Međunaordna organizacija rada. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.NEET.ZS?end=2017&page=3&start=1976>.

Međunaordna organizacija rada (200). C183—Maternity Protection Convention. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312328

lonkova, K. M., (2019). /Analiza sektora upravljanja čvrstim otpadom. Strateški pravci i planiranje investicija do 2025./ Municipal Solid Waste Management Sector Review. Strategic Directions and Investment Planning up to 2025 (br. 138692). Svjetska banka. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/604171562139744120/argentina-education-for-a-more-productive-and-equitable-argentina-project>

Isić, L., (2018). /Procjena troškova promjene spola: Preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa transseksualnim osobama u Bosni i Hercegovini/ Cost Assessment of Gender Reassignment: Recommendations for Improving the Legal and Medical Approach to Transgender Persons in Bosnia and Herzegovina. Otvoreni centar Sarajevo, Sarajevo. <https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2018/09/Cost-Assessment-of-Gender-Reassignment-WEB.pdf>

Islam, S. N. i Winkel, J., (2015). /Nejednakost i okolišna održivost/ Inequality and Environmental Sustainability (DESA radni dokument br. 145). Odjel za ekonomska i socijalna pitanja Ujedinjenih nacija.

Kadribašić, A., i dr., (2020). /POLAZNA studija prepreka učešću žena u politici u Bosni i Hercegovini/ BASELINE study on barriers to political participation of women in Bosnia and Herzegovina. UN Women, UNDP, Sarajevo.

Zakon o ravnopravnosti spolova/polova u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, br. 32/10), (2010). <https://arsbih.gov.ba/?project=zakon-oravnopravnosti-spolova-u-bih>

Mackie, A. i Haščić, I., (2018). /Distributivni aspekti kvaliteta okoliša i okolišnih politika: Mogućnosti za pojedince/ke i domaćinstva/ The distributional aspects of environmental quality and environmental policies: Opportunities for individuals and households [Dokument za raspravu]. OECD, Paris.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, (2017a). Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma/kinja u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2017.-2020. MLJPI, Sarajevo.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, BiH (2017b). Kombinovani V i VI periodični izvještaj BiH o provođenju Konvencije o pravima djeteta. http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Kombinovani%20V%20i%20VI%20periodicni%20izvjestaj%20BiH.pdf

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, (2008). Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, (2005). Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma/kinja. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo.

- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, (n.d.). Treći periodični izvještaj BiH o implementaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/6.Treci%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjunarodnom%20paktu%20o%20ekonomskim,%20socijalnim%20i%20kulturnim%20pravima%20u%20BiH,%20BHS.pdf>
- Nikoloski, Z. i Marnie, S., (2018). /Loše zdravstveno stanje među Romima/kinjama na Zapadnom Balkanu. Novi dokazi o društvenim, ekonomskim i okolišnim faktorima zdravlja kod marginalizovanog romskog stanovništva/ Health deprivation among Roma in the Western Balkans. New evidence on the social, economic and environmental determinants of health among marginalized Roma populations. UNDP.
- Obradović, N., Jusić, M. i Oruč, F., (2019). /Siromaštvo zaposlenih u Bosni i Hercegovini/ In-work poverty in Bosnia i Hercegovina. Evropska komisija, Luksemburg.
- OECD, (2020). /Socijalne institucije i rodni indeks/ Social institutions and gender index 2019. OECD.Stat. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SIGI2019>
- OECD i ILO, (2019). /Rješavanje ugroženosti neprijavljene radne snage/ Tackling Vulnerability in the Informal Economy (str. 155–165). OECD i ILO, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/development/tackling-vulnerability-in-the-informal-economy_103bf23e-en
- Službeni glasnik BD, br. 1/03, 4/04, 19/07, 2/08, 21/18 i 32/19. (n.d.).
- Službeni glasnik BD, br. 18/17. (n.d.).
- Službeni glasnik BD, br. 18/20. (n.d.).
- Službeni glasnik BiH, 16/03 i 102/09. (n.d.).
- Službeni glasnik BiH, 59/09 i 66/16. (n.d.).
- Službeni glasnik BiH, br. 12/03, 76/05 i 93/08. (n.d.). No. 12/03, 76/05 i 93/08.
- Službeni glasnik BiH/Međunarodni sporazumi, br. 19/13. (n.d.).
- Službene novine FBiH, br. 15/05. (n.d.).
- Službene novine FBiH, br. 36/10. (n.d.).
- Službene novine FBiH, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16, 19/17 i 40/18. (n.d.).
- Službene novine FBiH, br. 56/08. (n.d.).
- Službeni glasnik RS, br. 2/05. (n.d.).
- Službeni glasnik RS, br. 37/12, 90/16 i 94/19. (n.d.).
- Službeni glasnik RS, br. 42/05 i 52/12. (n.d.).
- OSCE, (2019). /Anketa o nasilju nad ženama koju je predvodio OSCE: Bosna i Hercegovina- Izvještaj o rezultatima/ OSCE-led Survey on Violence Against Women: Bosnia and Herzegovina—Results Report. OSCE.
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, (2018). /Procjena: Situacija u pogledu migranata/ica i izbjeglica u Bosni i Hercegovini. Pregled intervencije ključnih aktera u ovoj oblasti/ Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina. Overview of the intervention of key actors in the field. Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, (2020). /Diskriminacija u Bosni i Hercegovini: Percepcija, stavovi i iskustva javnosti/ Discrimination in Bosnia i Hercegovina: Public Perceptions, Attitudes, and Experiences. Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
- OSCE-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (2014). /Najbolje prakse za integraciju Roma/kinja. Regionalni izvještaj o legalizaciji kuća, unapređenju naselja i socijalnom stambenom zbrinjavanju Roma/kinja na Zapadnom Balkan./ Best Practices for Roma Integration. Regional Report on Housing Legalization, Settlement Upgrading and Social Housing for Roma in the Western Balkans. OSCE/ODIHR, Vrašava.
- Pandurević, D., Hasanbegović, D., Blažević, J. i Agić, N., (2020). Rozi izvještaj 2020 – Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo Otvoreni centar, Sarajevo.
- Papić, Ž. i Fetahagić, M. (2019). /Na putu u Evropsku Uniju - Ključna pitanja socijalnog uključivanja u BiH/ Towards the European Union – Key Social Inclusion Issues in BiH. Fondacija za socijalno uključivanje u BiH, Sarajevo.
- Heidegger, P. i Wiese, K., (2020). /Potisnuti u pustoš. Okolišni rasizam prema romskim zajednicama u centralnoj i istočnoj Evropi./ Pushed to the Wastelands; Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe. Evropski ured za okoliš, Brisel.
- Popov, A., Gnjato, S. i Trbic, G., (2019). /Efekti promjena izazvanih ekstremnim klimatskim prilikama na ključne sektore u Bosni i Hercegovini i mogućnosti prilagođavanja./ Effects of Changes in Extreme Climate Events on Key Sectors in Bosnia i Hercegovina and Adaptation Options. / Prilagođavanje na klimatske promjene u istočnoj Evropi: Upravljanje rizicima i jačanje otpornosti na klimatske promjene./ Climate Change Adaptation in Eastern Europe: Managing Risks and Building Resilience to Climate Change (Leal Filho, W., Trbić, G., Filipović, D.). Springer Nature.
- Regionalno vijeće za saradnju, (2020). Sažetak o izradi budžeta uz uvažavanje potreba Roma/kinja. Grad Bijeljina, 2019. (Smjernice i sažeci o politici). Vijeće za regionalnu saradnju, Sarajevo. <https://www.rcc.int/romaintegration2020/docs/121/policy-brief-roma-responsive-budgeting-bosnia-and-herzegovina-city-of-bijeljina-2019>
- https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168094ebc8
- Robayo-Abril, M. i Millán, N., (2019). /Ukidanje prakse isključivanja Roma/kinja u zemljama Zapadnog Balkana/ Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans. Svjetska banka.

- Sabbati, G., Prpić, M. i Shreeves, R., (2020). /Pekinška platforma za akciju - nakon 25 godina/ Beijing/ Platform for Action - 25 years on. Evropski parlament, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2020\)646163](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2020)646163)
- SEI, (2019). Strategija za period 2020.–24. /Znanje za djelovanje/ Knowledge for action. Štokholmski institut za okoliš, Štokholm. <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2019/11/sei-strategy-2020%E2%80%9324-report-web.pdf>
- Sejmenović, A., Bjelavac, J. i Husika, A., (2016). Atlas Uglja. Činjenice i podaci o fosilnom gorivu (Amela Sejmenović, Jasminka Bjelavac, Azrudin Husika). Heinrich Böll Stiftung.
- Sida, (2015). /Žene i prava na zemljište/ Women and Land Rights (Paket instrumenata najbolje prakse za rodnu ravnopravnost). Švedska agencija za razvojnu saradnju, Štokholm.
- Sida, (2016). /Rodna perspektiva i okoliš/ Gender and the Environment (Paket instrumenata najbolje prakse za rodnu ravnopravnost). Švedska agencija za razvojnu saradnju, Štokholm. https://www.sida.se/contentassets/0b57532e484543199b0485c0984d731a/gender_and_environment.pdf
- Sida (2017). /Dimenzije siromaštva idejnog okvira Sida-e/ Dimensions of Poverty Sida's Conceptual Framework. Švedska agencija za razvojnu saradnju, Štokholm. <https://publikationer.sida.se/English/publications/149106/dimensions-of-poverty-sidas-conceptual-framework>
- Sida, (2019). /Paket instrumenata najbolje prakse u borbi protiv siromaštva/ Poverty Toolbox. <https://www.sida.se/English/partners/methods-materials/poverty-toolbox/>
- Stanicek, B., (2019). /Migrantska situacija u Bosni i Hercegovini./ Situation of migrants in Bosnia i Hercegovina [Brifing]. Evropska unija.
- Teignier, M. i Cuberes, D., (2015). /Koliki koštaju razlike u zaposlenosti i platama između muškaraca i žena? Procjene za Balkan i Tursku/ How Costly are Labor Gender Gaps? Estimates for the Balkans and Turkey (Radni dokument istraživanja No. 7319). Svjetska banka.
- Evropsko istraživanje vrijednosti, (EVS) (2020). Evropsko istraživanje vrijednosti 2017. (baza podataka). <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/>
- Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, (2019). /Podnesak Odboru Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom./ Submission to the United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Institucija ombudsmena/ ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019060512011966eng.pdf
- Turner, W. H., (2015). /Složeni učinak raseljavanja uzrokovanog sukobima i nesrećama u Bosni i Hercegovini./ The compound effects of conflict and disaster displacement in Bosnia i Hercegovina. Analiza prisilnih migracija, 50. <https://www.fmreview.org/dayton20/turner>
- UN u Bosni i Hercegovini, (2017). /Informativni članak o kvalitetu zraka/vazduha u Bosni i Hercegovini/ Factsheet on air quality in Bosnia i Hercegovina (str. 8). Ujedinjene nacije u Bosni i Hercegovini. <https://www.unicef.org/bih/en/reports/air-quality-bosnia-and-herzegovina>
- UN Women, (2014). /Jačanje rodno osjetljivih politika u Jugoistočnoj Evropi - II faza [Informativni članak]./ Promoting Gender Responsive Policies in South East Europe – Phase II [Fact Sheet]. UN Women. <https://eca.unwomen.org/en/what-we-do/national-planning-and-budgeting/un-women-in-action>
- UN Women, (objavljivanje u toku). /Ekonomsko osnaživanje žena i smanjenje rizika od nesreća u BiH./ Women's Economic Empowerment and Disaster Risk Reduction in BiH. UN Women.
- UNCCD, (2017). /Globalne perspektive u pogledu zemljišta/ Global Land Outlook. UNCCD.
- UNDP, (2011). /Hemikalije i rodne perspektive./ Chemicals and Gender. UNDP.
- UNDP, (2013a). /Prilagođavanje na klimatske promjene i Strategija niskoemisionog razvoja za Bosnu i Hercegovinu./ Climate Change Adaptation and Low Emission Development Strategy for Bosnia i Hercegovina. MV/SPEO, FMOT, MPUGE RS, UNDP, GEF.
- UNDP, (2013b). /Voda nalazi svoj put/ Water finding its way. UNDP Bosna i Hercegovina. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/ourwork/environmentandenergy/successstories/Sample_Success_Story_1.html
- UNDP, (2016). /Zaštita od rizika na Zapadnom Balkanu: Osnaživanje ljudi s ciljem sprečavanja nesreća./ the Western Balkans: Empowering People to Prevent Disasters (Izveštaj o ljudskom razvoju). UNDP u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
- UNDP, (2018). /Regionalna studija o Romima/kinjama/ Regional Roma Survey 2017: Bosnia i Hercegovina [Informativni članak o BiH]. UNDP.
- UNECE, (2018). Bosna i Hercegovina. /Pregled stanja okoliša/životne sredine. Treći pregled. UNECE, Ženeva.
- UNEP, (2012). /Smjernice za izradu nacionalnog plana za implementaciju Štokholmske konvencije o postojećim organskim zagađivačima/ Guidance for Developing a National Implementation Plan for the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants. UNEP.
- UNEP, (2013). Izveštaj o stanju okoliša/životne sredine u Bosni i Hercegovini 2012. Ministarstvo vanjske/spoljne trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- UNEP, (2016). Strategija i akcioni plan za zaštitu biološke raznolikosti/različitosti u Bosni i Hercegovini. MVPEO. UNEP, GEF.

- UNEP (2017). /Rodni aspekti i okoliš: paket instrumenata za pomoć osoblju UN-a u oblasti okoliša./ Gender and Environment: Support Kit for UN Environment Staff. Program Ujedinjenih nacija za okoliš/životnu sredinu. http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25348/Gender_Environment_Kit.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- UNEP, (16. oktobar 2018.). /Mladi i stari, zagađenost zraka pogađa najugroženije./ Young and old, air pollution affects the most vulnerable. UNEP Novosti i priče. <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/blogpost/young-and-old-air-pollution-affects-most-vulnerable>
- UNEP i UNDP, (2016). /Inicijativa siromaštvo-okoliš u kontekstu ciljeva održivog razvoja./ The Poverty-Environment Initiative in the Context of the Sustainable Development Goals. UNDP-UNEP Instrument za smanjenje siromaštva i zaštitu okoliša.
- UNICEF, (2014). /Realizacija prava romske djece i žena u Bosni i Hercegovini, bivšoj Jugoslovenskoj republici Makedoniji i Srbiji (br. 2)/ Realizing the rights of Roma children and women in Bosna i Hercegovina, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and Serbia (br. 2). UNICEF.
- UNHCR, (2018). /Situacija u pogledu izbjeglica i migranata/ tica u Bosni i Hercegovini. Izvještaj o višeklasterkoj/ sektorskoj početnoj ubrzanoj procjeni./ (MIRA)Refugee and Migrant Situation in Bosna i Hercegovina. The Multi-Cluster/ Sector initial rapid assessment (MIRA) Report. UNHCR.
- UNICEF, (2017a). /Situaciona analiza o položaju djece s poteškoćama u Bosni i Hercegovini./ Situation analysis of children with disabilities in Bosna i Hercegovina. UNICEF. <https://www.unicef.org/bih/en/reports/situation-analysis-children-disabilities-bih>
- UNICEF, (2017b). UNICEF Godišnji izvještaj za 2017. Bosna i Hercegovina. UNICEF.
- UNICEF, (2020). Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini. UNICEF. <https://www.unicef.org/bih/en/reports/situation-analysis-children-bosnia-and-herzegovina>
- UNICEF i UNDP, (2021). Društveni utjecaj korona virusa COVID-19 u Bosni i Hercegovini. Druga anketa o budžetu domaćinstava. UNICEF i UNDP.
- USAID, (2016). /Profil rizika od klimatskih promjena./ Climate change risk profile. Bosna i Hercegovina [Informativni članak]. USAID. <https://www.climatelinks.org/sites/default/files/asset/document/2016%20CRM%20Fact%20Sheet%20-%20Bosnia%20%28003%29.pdf>
- SZO, (2016). /Svjetska zdravstvena statistika: Praćenje za potrebe COR./ World Health Statistics: Monitoring health for the SDGs. SZO, Ženeva.
- SZO, (2019). /Zdravene nejednakosti u pogledu okoliša u Evropi./ Environmental health inequalities in Europe. SZO, Ženeva.
- Svjetska banka, (2018). /Upravljanje zatvaranjem rudnika. Ostvarivanje pravedne tranzicije za sve./ Managing coal mine closure. Achieving a just transition for all. Grupacija Svjetska banka. <http://documents.worldbank.org/curated/en/484541544643269894/pdf/130659-REVISED-PUBLIC-Managing-Coal-Mine-Closure-Achieving-a-Just-Transition-for-All-November-2018-final.pdf>
- Svjetska banka, (2019a). Bosna i Hercegovina. /Analiza efikasnosti usluga obrazovanja do univerzitetskog nivoa. I faza: pregled stanja./ Review of Efficiency of Services in Pre-University Education. Phase I: Stocktaking. Svjetska banka.
- Svjetska banka, (2019b). /Izvještaj _ upravljanje kvalitetom zraka u Bosni i Hercegovini./ Report – AQM in Bosna i Hercegovina (No. AUS0001227; Regionalni AQM - Zapadni Balkan). Svjetska banka.
- Svjetska banka, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Zavod za statistiku FBiH i Zavod za statistiku RS, (2015). Rodne razlike u iskorištavanju prava i mogućnosti koje nudi društvo Bosne i Hercegovine (br. 97640). Svjetska banka, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Zavod za statistiku FBiH i Zavod za statistiku RS.
- Svjetski ekonomski forum, (2021). /Izvještaj o razlikama u zaposlenosti i platama između muškaraca i žena/ Global Gender Gap Report 2021 [Izvještaj]. Svjetski ekonomski forum, Ženeva.
- Zelezny, L. C., Poh-Pheng Chua i Aldrich, C., (2000). / Rasprava o rodni razlikama u environmentalizmu./ Elaborating on Gender Differences in Environmentalism. Časopis o društvenim pitanjima, 56(3), 443–457. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00177>
- Zhang, X., Chen, X. i Zhang, X., (2018). /Utjecaj izloženosti zagađenosti zraku na kognitivne sposobnosti./ The impact of exposure to air pollution on cognitive performance. Evidencija državne akademije nauka, 115(37), 9193–9197. <https://doi.org/10.1073/pnas.1809474115>

Prilog 1. Pregled strateških dokumenata u vezi sa pitanjima GESEP-a u BiH

BOSNA I HERCEGOVINA

[Strategija u oblasti migracija i azila i akcioni plan za period 2016.-2020.](#)

Ova strategija je zasnovana na relevantnim pokazateljima i faktorima u oblasti migracija i realnim, pouzdanim i objektivnim procjenama migracionih tokova i interesa BiH u ovoj oblasti. Među tim faktorima su posebno važni oni koji se odnose na geostrateški položaj Bosne i Hercegovine, uočene trendove migracija, ustavno-pravni okvir, obaveze proistekle iz međunarodnih ugovora, kretanja prema zajedničkoj migracijskoj politici EU i usvojene politike nadležnih organa Bosne i Hercegovine.

Prilikom izrade Strategije u oblasti migracija i azila, kao i Akcionog plana (2016.-2020.), definisani su osnovni principi izrade i uzeti u obzir svi relevantni pokazatelji: načelo zakonitosti, načelo sigurnosti države i njenih građana/ki, načelo integracije i načelo međunarodne saradnje.

[Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje pitanja Roma/kinja u BiH \(2005\) i Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje pitanja Roma/kinja u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite za period 2017. – 2020.](#)

Strategija je primjenjiva na dugoročnom planu (nije vremenski ograničena) i sadrži osnovna načela za postepeno poboljšanje situacije Roma/kinja u BiH, a realizacija je iscrpno razrađena u akcionim planovima.

Ovom Strategijom su obuhvaćene sljedeće oblasti djelovanja: „obrazovanje, zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje, zdravstvena zaštita, socijalna sigurnost, registraciju i identifikacioni dokumenti, popis, angažman i saradnja sa organima vlasti, organizacija i umrežavanje romskih NVO i drugih NVO koje se bave pitanjima Roma/kinja, informisanje, jačanje kulturnog identiteta održavanjem i promocijom tradicije, običaja, vjeroispovijesti, učenje romskog jezika, historije, pitanja umjetnosti i kulture i uspostavljanje kulturnih institucija i udruženja Roma/kinja.“ (str. 2).

[Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine \(2018.-2022.\)](#)

Treći GAP za period 2018.-2022. obuhvata „ciljeve, programe i mjere usmjerene na postizanje ravnopravnosti spolova u svim oblastima društvenog života kako u javnoj tako i u privatnoj sferi života. (str. 9) Struktura GAP-a BiH za period 2018. - 2022. oslanja se na strateške ciljeve, prioritete i mjere prethodnog GAP-a BiH za period 2013. - 2017. godine, državnu i entitetske strategije razvoja, Strategiju za ravnopravnost muškaraca i žena Evropske unije i druge relevantne strateške dokumente Vijeća Evrope, Evropske unije i Ujedinjenih nacija (str. 10). Obuhvata i smjernice za druge institucije na svim nivoima vlasti u BiH za izradu operativnih planova za rodnu ravnopravnost.

Dokument sadrži tri strateška cilja: „(i) Izrada, provođenje i praćenje programa mjera za unapređenje ravnopravnosti spolova u institucijama vlasti, po prioritetnim oblastima; (ii) Izgradnja i jačanje sistema, mehanizama i instrumenata za postizanje ravnopravnosti spolova; (iii) Uspostavljanje i jačanje saradnje i partnerstva“ (str. 10-11)

[Politika u oblasti invalidnosti BiH \(2009.\)](#)

Politika je utemeljena na sljedećim načelima: ljudska prava, jačanje socio-kulturalnih kapaciteta i institucija, jačanje lokalnih zajednica, uključivanje osoba sa invaliditetom, ravnopravnost spolova, socijalna uključenost, međusektorska saradnja, politika mješovite zaštite i dostupnost informacijama svim osobama sa invaliditetom.

Cilj ove Politike BiH, njenih entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske) i Brčko distrikta da se svim osobama sa invaliditetom omogući nezavisan život, poštovanje i dostojanstvo, nezavisnost, produktivnost i jednaka uključenost u sve oblike privatnog i javnog života.

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE

[Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom \(2016.-2021.\)](#)

Cilj ove Strategije je definisanje strateških prioriteta, ciljeva i aktivnosti u oblasti invaliditeta u Federaciji Bosne i Hercegovine za naredni strateški period u skladu sa načelima međusektorskog pristupa invaliditetu, čime se unapređuje status osoba sa invaliditetom i društva u cjelini“ (str. 8). Ciljevi u Strategiji su definisani u odnosu na konkretne probleme koji utječu na status osoba sa invaliditetom. Konkretna i specifična pitanja koja određuju status osoba sa invaliditetom su: „(i) jednakost i nediskriminacija kroz zakone, (ii) pristupačnost okruženja, informacija i komunikacija, (iii) uključenost u sve društvene procese, (iv) prevencija i rana intervencija, (v) dostupnost servisa podrške, (vi) zapošljavanje i rehabilitacija, (vii) zaštita od nasilja i iskorištavanja, (viii) podizanja svijesti javnosti i prevazilaženje predrasuda i stereotipa, (ix) podizanje kapaciteta organizacija osoba sa invaliditetom.“ (str. 24) Također je naglašeno da „posebnu pažnju treba posvetiti osjetljivim i potencijalno višestruko diskriminiranim grupama, kao što su: djeca s teškoćama u razvoju, mlade osobe s invaliditetom, žene i djevojke s invaliditetom, osobe s invaliditetom starije životne dobi, osobe s teškim invaliditetom kojima je potrebna izrazita društvena podrška.“ (str. 24).

REPUBLIKA SRPSKA

[Strategija za unapređenje društvenog položaja lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj za period 2017.-2026.](#)

U strategiji su utvrđeni sljedeći ciljevi u oblasti (i) zakonodavstva, javnog i političkog života, (ii) ekonomske samostalnosti, zapošljavanja i profesionalne rehabilitacija, (iii) socijalne zaštite, sigurnosti i podrške, (iv) zdravstvene zaštite i osiguranja, (v) vaspitanja i obrazovanja, (vi) kulture religija, (vii) pristupačnosti i obrazovanja, (viii) porodičnog života, sporta i rekreacije. Predstavnic/e OCD-a učestvovali su u izradi ove strategije i predlagali ciljeve, mjere i aktivnosti.

[Strategija za unapređenje položaja starijih lica u Republici Srpskoj za period 2019.-2028](#)

Fokus Strategije je na rješavanju problema koji se odnose na: siromaštvo starijih lica, zdravstvene usluge, stambeni prostor i životne uslove, život u ruralnim i ekonomski ugroženim područjima, socijalnu zaštitu, cjeloživotno učenje, aktivno učešće u zajednici, prevenciju nasilja, zapostavljanja i zlostavljanja starijih lica, društvene stavove prema starijima i međugeneracijsku solidarnost.

Strategijom su određeni pravci koji bi doveli do većeg zadovoljstva, kvalitetnog korištenja slobodnog vremena i zdravog starenja (zdravim stilovima života - uključujući ishranu, rekreaciju i vježbanje). Ovaj dokument se zasniva na sljedećim principima: (i) borba protiv diskriminacije i marginalizacije, (ii) poboljšanje pristupačnosti i mobilnosti u kontekstu jednakih mogućnosti i prava na učešće starijih lica, (iii) učešće starijih lica u svim oblastima društvenog života, (iv) uspostavljanje partnerstva na svim nivoima, (v) poštovanje različitosti i jačanje međugeneracijske solidarnosti i (vi) postizanje ravnopravnosti spolova.

[Strategija za unapređenje socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja za period 2015.-2020.](#)

Strategija je usmjerena na unapređenje položaja dječaka i djevojčica u RS koji ne odrastaju sa svojim biološkim porodicama.

Strategija se odnosi na djecu do 18 godina starosti koji su pod rizikom u pogledu svog fizičkog, mentalnog, intelektualnog i socijalnog razvoja iz sljedećih razloga: zato što žive van porodičnog okruženja, zato što dijete nema oba roditelja ili su roditelji onemogućili da živi s njima, zato što djetetu prijete razdvajanje od roditelja zbog disfunkcionalnosti porodice (pretrpljenog nasilja, poremećaja u ponašanju) ili zato što se radi o djetetu sa poteškoćama u razvoju.

Prilog 2. Međunarodne konvencije koje se odnose na perspektive GESEP-a koje je ratifikovala BiH

Pored domaćeg zakonodavstva o socijalnoj zaštiti i zaštiti prava različitih grupa, BiH je ratifikovala važnije evropske i međunarodne ugovore i konvencije.

BOSNA I HERCEGOVINA

[Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina](#)

Konvencija predstavlja multilateralni ugovor Vijeća Evrope. Cilj joj je zaštita prava manjina. Propusti u provedbi su, između ostalog, i dalje vezani za osiguranje „adekvatnog pristupa Roma/kinja stambenom zbrinjavanju, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama, i obrazovanju (Odbor ministara, 2019, str. 1).

Izveštaj o napretku iz 2016. godine:

U ovom dokumentu je dat pregled napretka u pogledu zakonodavnih aktivnosti, unapređenja institucionalnog okvira, planiranja i strateških aktivnosti. Naglašen je uspjeh u provedbi Revidiranog akcionog plana za Rome/kinje u Bosni i Hercegovini u kojem se rješavaju problemi Roma/kinja u oblasti obrazovanja, stambenog zbrinjavanja i zdravlja: (i) veći broj romske djece upisane u osnovne i srednje škole; (ii) izgrađeno ili rekonstruisano ukupno 740 stambenih jedinica; (iii) ostvaren značajan napredak u pogledu upisivanja u matične knjige. (Vijeće ministara, 2016).

[Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda](#)

Cilj ove Konvencije je osiguranje univerzalnog i efektivnog priznavanja i poštivanja prava koja su u njoj predviđena. Održavanje i nastavak realizacije ljudskih prava i osnovnih sloboda smatra se načinom ispunjavanja cilja Vijeća Evrope o ostvarivanju većeg jedinstva među njegovim članicama.

Izveštaj o napretku:

Nije pronađen izvještaj o napretku.

[Konvencija o pravima djeteta](#)

U ovoj Konvenciji utvrđena su građanska, politička, ekonomska, socijalna, zdravstvena i kulturna prava djece. BiH se između ostalog obavezala na priznavanje pravo djeteta da uživa najviši standard zdravlja koji je moguće dostići, poduzimanje sljedećih mjera, da se bori protiv bolesti i neishranjenosti, uključujući osiguranje odgovarajuće prehrane i čiste vode za piće, uzimajući u obzir opasnosti i rizike zagađenja čovjekove okoline; osiguranje obavještenosti, pristup obrazovanju i da im se daje podrška pri korištenju osnovnog znanja o dječijem zdravlju i prehrani, o prednostima dojenja, higijene i ekoloških sanitarija, kao i sprječavanje nesretnih slučajeva u svim segmentima zajednice, naročito među roditeljima i djecom.

Izveštaj o napretku iz 2017. godine:

„Od dostavljanja posljednjeg periodičnog izvještaja, BiH je ostvarila određeni napredak u pogledu prava djece, prvenstveno u smislu usaglašavanja zakonskog okvira sa Konvencijom o pravima djeteta (...), usvajanjem strateških dokumenata i akcionih planova (uključujući Akcioni plan za djecu BiH za period 2015.-2018.) usmjeren na bolju zaštitu djece i uspostavljanje koordinacionih tijela na nivou države za provođenje Konvencije“. (Odbor za prava djeteta, 2018, str. 1).

[Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici](#)

Konvencija važi za sve oblike nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici, koje žene pogađa mnogo više nego muškarce. Svrha ove Konvencije je: „zaštititi žene od svih oblika nasilja te spriječiti, progoniti i ukloniti nasilje nad ženama i nasilje u obitelji; pridonijeti suzbijanju svih oblika diskriminacije žena i promicati punu ravnopravnost žena i muškaraca, uključujući i osnaživanje žena; izraditi sveobuhvatni okvir, politike i mjere za zaštitu i pomoć svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u porodici“. (str. 2).

Izveštaj o napretku iz 2016. godine:

U ovom dokumentu je predstavljen napredak u ostvarivanju većine planiranih ciljeva i mjera. Povećan je broj pravnih akata dostavljenih Agenciji za ravnopravnost spolova BiH u kojima se traži službeno mišljenje o usklađenosti sa Zakonom o ravnopravnost spolova. U izvještaju se također spominje značajan nivo aktivnosti na suzbijanju nasilja i jačanju svijesti među mladima u školi i aktivna uloga nevladinog sektora u provođenju javnih kampanja čiji je cilj skretanje pažnje na problem nasilja nad ženama i potrebi da se takvi slučajevi prijave. Međutim, zbog iscjepkanosti institucionalnog sistema u BiH i dalje su prisutne različite prakse, što za posljedicu ima nejednakost u ostvarivanju prava i dostupnosti pomoći i podrške. (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2015).

[Pekinška deklaracija i platforma za akciju](#)

U Pekinškoj deklaraciji su „prava žena prepoznata kao ljudska prava i utvrđene sveobuhvatne smjernice za postizanje ravnopravnosti između žena i muškaraca, sa konkretnim mjerama i mjerljivim ishodima o cijelom nizu problema koji pogađaju žene i djevojke. Ovi ishodi su podijeljeni u 12 međusobno povezanih oblasti u kojima je utvrđena nužnost hitnog djelovanja: siromaštvo, obrazovanje i obuka, zdravstvena zaštita, nasilje nad ženama i djevojkama, oružani sukobi, ekonomsko osnaživanje, ovlasti i odlučivanje, mehanizmi za bolji napredak žena, ljudska prava žena, mediji, okoliš i prava djevojčica“ (Sabbati i dr., 2020, str. 1).

Izveštaj o napretku iz 2019. godine:

U dokumentu je konstatovan napredak u zakonodavnim reformama i unapređenju okvira politika radi ubrzanog ukidanja diskriminacije žena i jačanja rodne ravnopravnosti u BiH. Napredak je konstatovan i u usklađivanju sa propisima EU u oblasti okoliša, naročito u pogledu pristupa zapošljavanju, strukovnog obrazovanja i promocije, te uslova rada i kupovine i nabavke roba i usluga, jednakih plata, zaštite i sigurnosti zdravlja na radu i tereta dokazivanja. Napredak je osim toga konstatovan u boljem pristupu i kontroli žena u odnosu na zemljište, vodu, energiju i druge prirodne resurse (Agencija za ravnopravnost spolova BiH, 2019).

[Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama \(CEDAW\)](#)

U Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) jasno je definisano značenje pojma diskriminacija žena te je uspostavljen osnov za postizanje rodne ravnopravnosti osiguranjem jednakog pristupa i jednakih mogućnosti za žene u političkom i javnom životu, obrazovanju, zdravstvu i zapošljavanju, kao i način ostvarivanja ravnopravnosti. Time je Konvencija postala ne samo međunarodni zakon o pravima žena, nego i program djelovanja za države da pruže garanciju ostvarivanja ovih prava.

Izveštaj o napretku iz 2019. godine:

U izvještaju se spominje napredak u smislu zakonodavnih reformi i unapređenja okvira politika s ciljem ubrzanog ukidanja diskriminacije nad ženama i jačanja jednakosti spolova u BiH. U izvještaju se daju preporuke o provođenju kampanje jačanja javne svijesti, te da žene budu što više uključene u sve aktivnosti. Također se preporučuje jača „primjena privremenih posebnih mjera usmjerenih na žene iz ugroženih grupa, kao što su Romkinje, azilantkinje i izbjeglice, povratnice, samohrane majke, starije žene i žene sa invaliditetom, uključujući politički i javni život kao i oblasti obrazovanja, zapošljavanja i zdravlja“ (Odbor za ukidanje diskriminacije žena, 2019, str. 6).

[Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom](#)

Konvencija je usmjerena na osiguranje ljudskih prava i osnovnih sloboda osobama sa invaliditetom. Utvrđen je osnov za izradu zakona i politika kojima se jačaju, štite i osiguravaju ljudska prava i dostojanstvo osoba sa invaliditetom te jednako postupanje prema ovim osobama.

Izveštaj o napretku iz 2017. godine:

U izvještaju se navodi da je usvojena politika o invaliditetu u BiH i nova Strategija o unapređenju prava i položaja osoba sa invaliditetom u FBiH za period 2016.-2021. Daje se preporuka da BiH usvoji formalne i transparentne mehanizme za redovne konsultacije sa organizacijama osoba sa invaliditetom, uključujući organizacije koje predstavljaju žene i djecu sa invaliditetom, gluhe i nagluhe osobe, osobe sa psihosocijalnim, odnosno intelektualnim poteškoćama u svim entitetima i kantonima. Također se preporučuje da BiH usvoji efikasan sistem u skladu sa okvirom za smanjenje rizika od nesreća iz Sendaija za period 2015.-2030, s ciljem uspostavljanja pristupačne i opsežne strategije i procedure za rizične situacije. Mjere za realizaciju ovog sistema bi obuhvatale posebne telefonske linije za hitne pozive, aplikacija sa upozorenjem putem SMS poruke, opći priručnici na znakovnom jeziku i Brajlovom pismu.

U pogledu vođenja statistike i prikupljanja podataka, Komisija preporučuje da BiH uspostavi sistem prikupljanja podataka i procedure izvještavanja. Prikupljene podatke treba analizirati i razvrstati prema karakteristikama osoba sa invaliditetom, uključujući spol, starosnu dob, etničku pripadnost, vrstu invaliditeta, društveno-ekonomski status, radni status i mjesto boravka, kao i prepreke sa kojima se osoba suočava u sredini.

[Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima](#)

Ovaj multilateralni ugovor je usmjeren na osiguranje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava svih osoba na teritoriji i u nadležnosti potpisnica bez razdvajanja u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkih i drugih uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovine, rođenja i statusa.

Izveštaj o napretku iz 2019. godine:

U izvještaju je predstavljen napredak u oblasti usklađivanja zakona sa Konvencijom i donošenja planova vezanih za ravnopravnost spolova, zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje, socijalnu zaštitu i obrazovanje Roma/kinja, i mjere na smanjenju neprijavljenog rada. U izvještaju je također konstatovan napredak u oblasti zakona o radu, uključujući jednake plate za isti rad i usklađivanje propisa u vezi sa materinstvom i porodijskim odsustvom. U izvještaju se također spominje dodatno usaglašavanje zakona u oblasti trgovine ljudima i nova strategija upravljanja vodom usmjerena na zaštitu vode za piće, te finansijski podsticaji za poduzetništvo među ženama u oblasti ruralnog razvoja. (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, n.d.).

[Rezolucija UNSCR-a 2242](#)

Rezolucijom se ostvaruje integracija žena u Program za mir i sigurnost, uključujući savremene izazove kao što su nasilni ekstremizam, klimatske promjene i nezapamćen broj raseljenih osoba. U Rezoluciji je jasno istaknuta značajna povezanost učešća žena i održivog mira i sigurnosti.

Izveštaj o napretku:

Nije pronađen izvještaj o napretku.

[Konvencija o zaštiti materinstva \(br. 183\)](#)

Ova konvencija usmjerena je na jačanje jednakosti svih žena u radnoj snazi i zdravlja i sigurnosti majke i djeteta, te uvođenje zaštite materinstva u nacionalne zakone i prakse.

Izveštaj o napretku iz 2015. godine:

U izvještaju se naglašava da se u nekim kantonima (FBiH) ne isplaćuju redovno naknade za nezaposlene i zaposlene osobe, koje koriste prava u oblasti materinstva i zaštite materinstva, dok se neke naknade ne isplaćuju nikako. Ovo naročito pogađa osobe kojima su ove naknade značajan, ili ponekad jedini izvor prihoda nakon rođenja djeteta, ali i poslodavce kojima kašnjenje refundacije sredstava može predstavljati problem. U izvještaju se predlaže da bi optimalno rješenje bilo formiranje posebnog fonda za isplatu naknada, koji bi se finansirao iz doprinosa. U izvještaju se Vladi FBiH i kantonalnim vladama predlaže da u FBiH ispitaju mogućnost primjene istog modela kao što je Fond za zaštitu djeteta RS, koji osigurava redovnu isplatu ovih naknada (Ombudsman za ljudska prava BiH, 2015).

[Rezolucija OUN-a 46/91](#)

U ovoj Rezoluciji su sadržana načela Ujedinjenih nacija za osobe starije životne dobi, a svrha je poboljšanje njihovog života. Ovim načelima se vlade svih zemalja podstiču da ih uključe u nacionalne programe kad god je to moguće.

Izveštaj o napretku iz 2017. godine:

U izvještaju se navodi da su među najvažnijim problemima sa kojima se suočava starija populacija niska mjesečna primanja, veći troškovi, očekivani životni vijek, visoka stopa morbiditeta od kardiovaskularnih i malignih oboljenja, visoka stopa smrtnosti od ovih bolesti, učestala pojava senzorne i fizičke invalidnosti i neuroloških i mentalnih poremećaja kao što su Alchajmerova, Parkinsonova bolest, polineuritis, akutne psihoze, demencija i depresija. Strateški ciljevi su: (i) smanjenje stope siromaštva starijih osoba, (ii) poboljšanje zdravlja starijih osoba, (iii) bolji pristup javnim institucijama i prevozu za sve starije osobe, (iv) bolje pružanje socijalnih usluga, (v) jačanje svijesti starijih ljudi o uslugama i pravima, (vi) jačanje svijesti srodnika/ca o potrebi da brinu o starijim članovima/icama svoje porodice, (vii) smanjenje nasilja nad starijim osobama, (viii) jačanje aktivnog učešća starih osoba u društvenim, kulturnim i sportskim aktivnostima u lokalnim zajednicama, (ix) unapređenje sistema inkluzije starijih osoba u programe cjeloživotnog učenja.

Također je potrebno izraditi okvirni strateški dokument za unapređenje situacije starijih osoba na nivou Bosne i Hercegovine, što je nužan preduslov za primjenu postojećih fondova Evropske unije. (BiH 2017).

Prilog 3. Pregled Zakona u vezi sa pitanjima GESEP-a u BiH

BOSNA I HERCEGOVINA	
Zakon o zaštiti prava pripadnika/ca nacionalnih manjina (Službeni glasnik BiH, br. 12/03, 76/05 i 93/08, n.d.)	Ovim zakonom utvrđuju se prava i obaveze pripadnika/ca nacionalnih manjina u BiH i obaveze organa vlasti u BiH da poštuju i štite, očuvaju i razvijaju etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet svakog/e pripadnika/ce nacionalne manjine u BiH, koji/a je državljanin/ka BiH. Zakonom se štiti položaj i ravnopravnost pripadnika/ca 17 nacionalnih manjina (Albanaca/ki, Jevreja/ki, Italijana/ki, Roma/kinja, Turaka/inja, i sl.).
Zakon o ravnopravnosti spolova (Službeni glasnik BiH, 16/03 i 102/09 n.d.)	Ovim zakonom uređuje se jača i štiti ravnopravnost spolova, garantiraju jednake mogućnosti i ravnopravan tretman svih osoba bez obzira na spol, u javnoj i u privatnoj sferi društva, te uređuje zaštita od diskriminacije na osnovu spola.
Zakon o zabrani diskriminacije (Službeni glasnik BiH, 59/09 i 66/16, n.d.)	Ovim zakonom se uspostavlja „okvir za provedbu jednakih prava i mogućnosti za se osobe u BiH“ (str. 3) i uređuje sistem za zaštitu od diskriminacije, te obaveze organa zakonodavnih pravosudnih i izvršnih vlasti u BiH kao i pravnih subjekata i pojedinaca/ki u javnim organima da štite, očuvaju i razvijaju i osiguraju oslove jednakog postupanja.
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE	
Zakon o zaštiti prava pripadnika/ca nacionalnih manjina (Službene novine FBiH, br. 56/08, n.d.)	Ovim Zakonom se, u skladu sa Zakonom o zaštiti prava pripadnika/ca nacionalnih manjina BiH i Evropskom okvirnom konvencijom za zaštitu nacionalnih manjina, utvrđuju prava i obaveze pripadnika/ca nacionalnih manjina u FBiH, te obaveze organa vlasti da poštuju i štite, očuvaju i razvijaju etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet svakog/e pripadnika/ce nacionalne manjine u Federaciji koji/a je državljanin/ka FBiH. Zakom FBiH štite se prava 17 nacionalnih manjina (Roma/kinja, Jevreja/ki, Albanaca/ki i sl.)
Zakon o raseljenim osobama i izbjeglicama (Službene novine FBiH, br. 15/05, n.d.)	Ovim se Zakonom uređuju: temeljna prava i obveze raseljenih osoba i povratnika/ca, stjecanje i prestanak statusa, njihov povratak u prebivališta iz kojih su raseljeni, način vođenja evidencija o tim osobama, osiguranje sredstava za povratak i ostvarenje drugih prava.
Zakon o mladima (Službene novine FBiH, br. 36/10, n.d.)	Ovim zakonom se uređuju pitanja od interesa za život, položaj i djelovanje mladih ljudi u FBiH. Zakonom je definisano stvaranje i provođenje politika prema mladima na svim nivoima vlasti u FBiH kroz višesektorski pristup i uzimajući u obzir potrebe, zahtjeve i interese mladih; jačanje učešća i uključenja mladih i njihovog informiranja na svim nivoima odlučivanja u Federaciji kroz uređene mehanizme sudjelovanja; provođenje principa nediskriminacije, solidarnosti i etičnosti u svim aktivnostima koje se tiču pitanja mladih
Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom (Službene novine FBiH, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16, 19/17 i 40/18, n.d.)	Ovim zakonom se uređuju osnove socijalne zaštite građana/ki i njihovih porodica, utvrđivanje osnovnih prava socijalne zaštite i korisnika/ca socijalne zaštite i rad institucija za zaštitu i praćenje osoba sa invaliditetom, osnovna prava osoba sa invaliditetom, posebna prava civilnih žrtava rata i njihovih porodica, ostala pitanja važna za ostvarivanje osnovnih prava u socijalnoj zaštiti, zaštita civilnih žrtava rata i zaštita porodica sa djecom u FBiH..

REPUBLIKA SRPSKA

Zakon o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik RS, br. 37/12, 90/16 i 94/19, n.d.)

Ovim zakonom uređuju se sistem socijalne zaštite, nosioci/teljice, korisnici/e i prava korisnika/ca socijalne zaštite, postupak i uslovi za ostvarivanje prava, djelatnost ustanova socijalne zaštite, samostalno obavljanje poslova u oblasti socijalne zaštite, finansiranje, nadzor i druga pitanja značajna za funkcionisanje i ostvarivanje socijalne zaštite građana/ki.

Zakon o zaštiti prava pripadnika/ca nacionalnih manjina (Službeni glasnik RS, br. 2/05)

Ovim zakonom utvrđuju se prava i obaveze pripadnika/ca nacionalnih manjina u RS i obaveze organa vlasti u RS da poštuju i štite, očuvaju i razvijaju etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet svakog/e pripadnika/ce nacionalne manjine u RS koji/a je državljanin/ka BiH i RS.

Zakon o raseljenim licima, povratnicima/ama i izbjeglicama (Službeni glasnik RS, br. 45/05 i 52/12, n.d.)

Ovim zakonom uređuju se prava raseljenih lica, izbjeglica i povratnika/ca u RS, izbjeglica iz BiH, utvrđivanje i prestanak statusa raseljenih lica i povratnika/ca, resocijalizacija i povratak ovih lica i druga pitanja od značaja za zaštitu tih lica u RS.

BRČKO DISTRIKT

Zakon o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik BD, br. 1/03, 4/04, 19/07, 2/08, 21/18 i 32/19, n.d.)

Ovim zakonom uređuju se načela zaštite starih, iznemoglih i drugih lica u stanju socijalne potrebe, najmanji obim prava na socijalnu zaštitu, osnove organizacije u oblasti socijalne zaštite i rad institucije socijalne zaštite.

Zakon o mladima (Službeni glasnik BD, br. 18/17, n.d.)

Ovim zakonom propisuju se prava i obaveze mladih, omladinsko organizovanje, briga za mlade, institucionalno učešće mladih u donošenju odluka i druga pitanja od interesa za život, položaj i djelovanje mladih u Brčko distriktu.

Zakon o zaštiti djeteta (Službeni glasnik BD, br. 18/20, n.d.)

Propisuje da se zaštita treba osigurati svakom djetetu uz približno iste uslove za zdrav i pravilan fizički, intelektualni i emotivni razvoj u porodici. Prava u oblasti zaštite djeteta uključuju i naknadu tokom porodijskog odsustva, naknadu za materinstvo, dječje naknade, psihološko savjetovanje za supružnike koji žele djecu. Zakonom je definisano pravo na zaštitu djeteta i postupak za ostvarivanje ovih prava.

